

**ВІННИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО**

**ФАКУЛЬТЕТ ПРАВА, ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ І
МЕНЕДЖМЕНТУ**

КАФЕДРА ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ТА МЕНЕДЖМЕНТУ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему:

**«ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИБОРІВ В
УКРАЇНІ»**

Студентки 2 курсу 2 МАПУА групи
Освітньої програми 281 Публічне управління та
адміністрування

Спеціальності 281 Публічне управління та
адміністрування

Галузі знань 28 Публічне управління та
адміністрування

Ступеня вищої освіти Яцик Ірина Миколаївна
(прізвище, ім'я, по батькові)

Науковий керівник Лазор Олег Ярославович,
професор, доктор наук з державного управління,
професор кафедри публічного управління та
менеджменту Вінницького державного педагогічного
університету імені Михайла Коцюбинського
(прізвище та ініціали, посада, вчене звання, науковий ступінь)

Розширена шкала

Кількість балів: _____ Оцінка: ECTS _____

Голова комісії _____
(підпис) (ініціали, прізвище)

Члени Екзаменаційної комісії _____
(підпис) (ініціали, прізвище)

(підпис) (ініціали, прізвище)

(підпис) (ініціали, прізвище)

м. Вінниця – 2024 рік

АНОТАЦІЯ

Яцик І. М. Організаційно-правове забезпечення виборів в Україні, 2024 р., 104 с.

Кваліфікаційна робота на здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня «Магістр», спеціальності «Публічне управління та адміністрування», Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця, 2024 рік.

У кваліфікаційній роботі представлено теоретичне узагальнення і наукове-прикладне розв'язання проблем удосконалення організаційно-правового забезпечення виборів в Україні. Розкриті поняття виборчого процесу та виділені їх особливості. Проаналізовані останні місцеві вибори, які пройшли по новому ВК України, з відкритими списками, що стало новизною для виборців та зробило цей процес більш відкритим. Розкрита діяльність виборчих органів, які забезпечують вибори, зокрема і ЦВК, як постійного діючого державного органу та виділені його особливості. Розглянуто зарубіжний досвід розвинених країн світу, щодо виборчого права та зазначені передумови проведення виборів у післявоєнний час. Визначені напрями вдосконалення законодавчої бази після закінчення війни та запропоновані шляхи вдосконалення виборчого процесу задля його ефективності.

Ключові слова: вибори, виборчі системи, вибори у поствоєнний період, Виборчий кодекс, виборчий процес, відкриті списки, законодавча база, Центральна виборча комісія.

SUMMARY

Yatsyk I. M. Organizational and legal support for elections in Ukraine, 2024, p.104.

Qualification Thesis for the Master's Degree in the field of "Public Administration and Management," Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, Vinnytsia, 2024.

This qualification thesis presents a theoretical generalisation and a scientific-practical solution to the issues of improving the organisational and legal framework for elections in Ukraine. It explores the concepts of the electoral process and highlights their specific characteristics. The thesis analyses the recent local elections conducted under the new Electoral Code of Ukraine with the usage of open electoral lists, which introduced a new level of transparency for voters and made the process more accessible. It examines the activities of electoral bodies, particularly the Central Election Commission (CEC) as a permanent governmental body, and identifies its unique features. The study also reviews the electoral practices of developed countries, focusing on the prerequisites for conducting elections in the post-war period. Finally, it identifies directions for improving the legal framework after the war and proposes methods for enhancing the effectiveness of the electoral process.

Keywords: elections, electoral systems, elections in the post-war period, Election Code, electoral process, open electoral lists, legal framework, Central Election Commission

ЗМІСТ

АНОТАЦІЯ.....	2
ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	5
ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ОРГАНІЗАЦІЇ ВИБОРЧИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ.....	11
1.1 Поняття та особливості виборчої системи в Україні.....	11
1.2 Основні етапи організації виборчого права.....	20
1.3 Система територіальної організації виборів та виборчих комісій.....	25
Висновки до розділу 1.....	31
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ МІСЦЕВИХ ВИБОРІВ 2020 РОКУ ЗА НОВИМ ВИБОРЧИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ.....	33
2.1 Умови та правила голосування відповідно до нового Виборчого кодексу.....	33
2.2 Особливості пропорційної виборчої системи з відкритими списками на місцевих виборах – 2020.....	43
2.3 Діяльність Центральної виборчої комісії, як постійно діючого державного органу.....	50
Висновки до розділу 2.....	60
РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИБОРІВ В УКРАЇНІ.....	63
3.1 Зарубіжний досвід розвинених країн світу щодо вдосконалення організації виборчого права.....	63
3.2 Передумови проведення виборів в Україні у післявоєнний час.....	69
3.3 Підготовка законодавчої бази до виборів після війни.....	74
3.4 Підвищення ефективності виборчого процесу.....	79
Висновки до розділу 3.....	83
ВИСНОВКИ.....	85
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	91

СПИСОК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ І СКОРОЧЕНЬ

АРК – Автономна Республіка Крим

ВК України – Виборчий кодекс України

ВРУ – Верховна Рада України

ДВК – Дільничні виборчі комісії

ЗДПЛ – Загальна декларація прав людини

ЄС – Європейський Союз

МГПП – Міжнародний пакт про громадські та політичні права

НБСЕ – Нарада з безпеки та співробітництва в Європі

ОБСЕ – Організація з безпеки і співробітництва в Європі

ОВК – Окружна виборча комісія

ПАРЄ – Парламентська Асамблея Ради Європи

ТВК – Територіальна виборча комісія

ТВО – Територіальний виборчий округ

СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік

США – Сполучені Штати Америки

ЦВК – Центральна виборча комісія

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Вибори в будь-якій країні є ключовою формою прояву демократії. Як спосіб прояву волі народу шляхом таємного голосування, вибори дають змогу сформувати державні органи влади та органи місцевого самоврядування.

У сучасному світі існує трохи менш ніж двісті незалежних держав і майже кожна має власну виборчу систему, яка за період свого існування пройшла докорінну еволюцію й зазнала кардинальних змін і вдосконалення. Однак постійні соціально-політичні зміни в суспільстві часто зумовлюють подальше вивчення виборчих питань, зокрема і в Україні.

Запровадження правового режиму воєнного стану в Україні з 24 лютого 2022 року, спричинене повномасштабним воєнним вторгненням росії, призвело до припинення всіх виборчих процесів у нашій державі. Умови часової невизначеності стосовно завершення війни вимагають вже зараз розглядати можливі ризики для відновлення нормального функціонування демократичних інститутів. Сьогодні потребують дослідження процеси підготовки та проведення перших післявоєнних виборів, які можуть стати найскладнішими в історії незалежної України.

Серед низки нагальних проблем, що виникнуть з часом, варто виділити відсутність законодавства в галузі виборчого права, у тому числі визначення підстав, організації, строків призначення й проведення виборів у повоєнний період. При цьому навіть після активних бойових дій на території України доведеться зіштовхнутися з низкою важких наслідків російського вторгнення, які не вдасться подолати в короткі проміжки часу. Зруйнована інфраструктура, масштабне мінування території, міграція населення та інші чинники ускладнюють процес організації виборів. Станом на сьогодні налічується близько 5 млн внутрішньо переміщених осіб, понад 6,2 млн людей виїхали за кордон. Забезпечення рівних умов для волевиявлення усім громадянам України незалежно від їх проживання має бути гарантовано державою.

Правові аспекти виборчої системи передбаченні ВК України, що є досить «молодим», бо прийнятий тільки у 2019 році. Ним затверджено пропорційну виборчу систему з відкритими регіональними списками, чітко визначено гендерну квоту, встановлено ліміти виборчих фондів, деталізовано умови та порядок передвиборчий агітації тощо. Усі ці та інші новації мають велике значення для регулювання виборчого процесу в мирних умовах, але абсолютно недостатні для вирішення безлічі проблем після війни. Керуючись цим законодавчим актом були проведені тільки місцеві вибори у 2020 році, однак попереду він має стати фундаментом для президентських і парламентських.

Враховуючи зазначену вище значущість досліджуваної теми, її актуальність є безсумнівною і потребує комплексного наукового аналізу, а також ретельного теоретичного обґрунтування для забезпечення ефективного розуміння та вирішення поставлених завдань.

Джерела дослідження. Барабаш Ю. Г., Губська А. О., Еллена К., Кобрид В. С., Ковриженко Д. С., Коцюруба О. О., Мохончук Б. С., Романюк П. В., Цуркан М. І., Чорненький В. І. [5]. Лазор О. Д., Лазор О. Я., Юник І. Г., Шевчук О. І. [37]. Рибак Н. С. [93]. Ключковський Ю., Венгер В. [24]. Мохончук Б. С. [42]. Нестерович В.Ф. [45]. Лазор О. Я., Лазор О. Д. [38] Кононенко В. В. [31].

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є формування пропозиції щодо вдосконалення організаційно-правового забезпечення виборів в Україні на основі дослідження теоретико-прикладних аспектів цього процесу. Досягнення мети зумовило необхідність вирішення наступних завдань:

- розкрити та детально проаналізувати сутність, характеристики та особливості виборчих систем в Україні;
- з'ясувати основні етапи виборчого права, а також процедури організації виборчих процесів;

- дослідити структуру та принципи територіального устрою для проведення виборів в Україні, а також проаналізувати організацію діяльності виборчих комісій на різних рівнях;
- детально розкрити та оцінити умови, процедури та регулювання процесу голосування згідно з положеннями нового ВК України;
- описати та охарактеризувати специфічні риси виборчої системи з відкритими списками, яка вперше була застосована на місцевих виборах 2020 року в Україні;
- розкрити особливості роботи ЦВК, як постійного державного органу, зосередив увагу на її функціях, повноваженнях та ролі в організації виборчих процесів;
- проаналізувати зарубіжний досвід розвинених країн світу в контексті вдосконалення організації виборчого права;
- виявити та дослідити основні чинники та умови, які створюють основу для проведення післявоєнних виборів в Україні;
- сформулювати основні напрями для удосконалення виборчого процесу з акцентом на підвищення його ефективності, через впровадження інноваційних практик та зміни в законодавстві;
- розробити пропозиції до змін законодавчої основи, що регулюватиме виборчі процеси в Україні у післявоєнний період.

Об'єктом дослідження є організаційні процеси виборчої системи та вдосконалення проведення виборів в Україні.

Предметом дослідження є організаційно-правове забезпечення виборів в Україні.

Інформаційною базою дослідження є міжнародні правові норми, Конституція України, положення, Кодекси України, Закони України та закони іноземних країн, підручники, аналітичні матеріали, наукова література, web-ресурси. В роботі використані джерела інформації з державних органів, наукові статті вітчизняних й зарубіжних вчених, що

аналізують теоретичні й практичні аспекти організації та здійснення виборчої кампанії.

Методи дослідження. Дослідження здійснено на основі філософсько-світоглядних, загальнонаукових та спеціально-наукових методів.

Наукова новизна отриманих результатів. Найбільш вагомими результатами та підсумками дослідження, що визначають наукову новизну є аналіз і оцінка сучасного організаційно-правового забезпечення в Україні, визначення перспектив його адаптивності до умов післявоєнного стану та обґрунтування пропозицій щодо його зміни і вдосконалення.

Апробація результатів кваліфікаційної роботи. Одержані у процесі дослідження результати були обговорені на засіданні кафедри права і публічного управління та адміністрування Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Взято участь на низці наукових конференцій, результати яких висвітлені в двох публікаціях.

Яцик І. М., Лазор О. Я. Передумови проведення виборів після війни. Збірник матеріалів «круглого столу» «Глобальні тенденції та національні особливості публічного управління та адміністрування» 22 грудня 2023 р. Вінниця: ТОВ «Друк, 2024. С. 344-349 [105].

Яцик І. М., Лазор О. Я. Організаційно-правова основа діяльності Центральної виборчої комісії України під час війни. Збірник матеріалів III Всеукраїнської науково-практичної конференції «Політичні, правові та організаційні проблеми діяльності органів публічної влади та публічних службовців у воєнний та повоєнний період» 21 червня 2024. Вінниця: ТОВ «Друк», 2024. С. 20-24 [106].

Структура кваліфікаційної роботи визначена метою, завданнями, предметом та об'єктом дослідження та складається зі вступу, трьох розділів до складу першого та другого розділу входить три підрозділи, а до складу третього розділу чотири підрозділи, висновки та список використаних джерел. Загальний обсяг роботи складає 102 сторінки, із них обсяг основного

тексту налічує 89 сторінок. Список використаних джерел містить 106 найменувань.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ОРГАНІЗАЦІЇ ВИБОРЧИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ

1.1. Поняття та особливості виборчої системи в Україні

У будь-якому демократичному суспільстві присутній інститут виборів, який відіграє важливу роль у соціально-політичному житті держави. Вибори являють собою механізм, за допомогою якого відбувається формування й оновлення політичної еліти будь-якої цивілізованої країни.

Першим фундаментальним поняттям у виборчій системі є «вибори». Відповідно до положень ч. 3 ст. 21 Загальної декларації прав людини ЗДПЛ 1948 року «воля народу повинна бути основою влади уряду; ця воля повинна виявлятися у періодичних і нефальсифікованих виборах, які повинні проводитись при загальному і рівному виборчому праві шляхом таємного голосування або ж через рівнозначні форми, що забезпечують свободу голосування [90]. Крім того, у розділі 7 Документа Копенгагенської наради Конференції щодо людського виміру НБСЄ вказано, що «для того, щоб воля народу служила основою влади уряду, держава проводить вільні вибори з розумною періодичністю, що встановлюється законом» [13].

Відповідно до ст. 25 Міжнародного пакту про громадські та політичні права МПГПП, «кожний громадянин повинен мати без будь-якої дискримінації і без необґрунтованих обмежень право і можливість:

а) брати участь у веденні державних справ як безпосередньо, так і за посередництвом вільно обраних представників;

б) голосувати і бути обраним на справжніх періодичних виборах, які проводяться на основі загального і рівного виборчого права при таємному голосуванні і забезпечують свободу волевиявлення виборців» [91].

У ВК України зазначено, що «вибори є формою безпосередньої демократії» в ч. 1 і 2 ст. 1 зазначено «Вибори в Україні є основною формою

народного волевиявлення, способом безпосереднього здійснення влади українським народом. Вибори є вільними й відбуваються на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування» [8].

Науковці узгоджено розглядають термін «вибори» без значних відмінностей. Згідно з визначенням «Політологічного словника» вибори – це процес політичного волевиявлення громадян, які згідно із законом наділені правом голосу. [10, с. 95]. Енциклопедичний словник державного управління тлумачить термін вибори, як «масова політична кампанія, спосіб формування за допомогою голосування представницьких органів державної влади, обрання президента, органів місцевого самоврядування» [98, с. 82].

Науковці І. І. Клімова та М. А. Остапенко трактують термін вибори як встановлена законодавством державно-правова процедура, під час якої громадяни віддають свої голоси за партію чи кандидата, а в результаті чого, формується виборний (представницький) орган влади або обирається (обіймає посаду) певна особа – президент, мер, суддя тощо [23, с. 5]. К. О. Ващенко та В. О. Корнієнко інтерпретують термін «вибори» як спосіб формування інститутів представницької демократії через народне голосування [7, с. 181].

Згідно з Конституцією України [32] та конституціями інших країн влада перебуває в руках народу. Виборці передають свої повноваження народним обранцям, які, керуючись політичними програмами своїх партій, управляють державою та розв'язують важливі стратегічні питання, що стосуються суспільства.

Процедура проведення виборів повинна бути чітко визначена та узгоджена з усіма учасниками виборчого процесу із дотриманням всіх необхідних норм, правил і вимог. За таких умов політичні партії та інші учасники виборів не можуть звинувачувати кого-небудь, крім себе, у результатах виборів.

Ефективне управління державою є ключовим для забезпечення добробуту суспільства та здійснення демократичних принципів. Виборча система, що діє в країні гарантує можливість громадян обирати представників до владних органів.

Професор кафедри конституційного права України Ю. Г. Барабаш вважає, що «загалом вибори можна визначити як основну форму волевиявлення народу з метою формування органів публічної влади шляхом голосування. Крім того, вибори є однією із найважливіших якісних характеристик демократичної форми правління, де громадяни реалізують право на участь в управлінні державними справами. До речі, популярний рейтинг держав за рівнем розвитку демократії, який щорічно складає впливовий англійський журнал «Economist Intelligence Unit» [1], серед критеріїв демократичності на перше місце ставить справедливі та вільні вибори та рівень їхньої реалізації у виборчому процесі» [5, с. 27].

В ст. 3 ВК України [8] передбачено декілька типів виборів, а саме:

Загальнодержавні:

- вибори Президента України;
- вибори народних депутатів України.

Місцеві вибори:

- вибори депутатів Верховної Ради Автономної республіки Крим АРК;
- вибори депутатів сільських, селищних, міських рад;
- вибори сільських, селищних, міських голів;
- вибори депутатів районних рад;
- вибори депутатів обласних рад;
- вибори депутатів районних у містах рад.

Вибори мають відповідати критеріям, тобто бути конкурентними, періодичними, представницькими та кінцевими.

Інститут виборів відносять до невіддільних ознак демократії, а його прозорість та захищеність необхідні для встановлення легітимної публічної влади. Як відомо, категорія «вибори» досить тісно переплітається з поняттям виборчої системи. Проте в науці відсутній єдиний підхід до визначення виборчої системи, а світова практика сформувала їх численну кількість [42, с. 14].

Відзначимо, що на нашу думку, вибори – це певний процес, за допомогою якого громадяни обирають представників влади для розв'язання певних питань, приймання рішень та покращення життя громадян у демократичному суспільстві.

Термін «Виборча система» згідно з Енциклопедичним словником державного управління трактується, як «сукупність установлених законом правил та проведення політичних виборів, категорії і способи визначення їх результатів» [98, с. 82].

Згідно з Н. К. Шапталю, «виборча система» становить собою сукупність суспільних відносин, які пов'язані з процедурою організації виборів і їх проведенням з ціллю сформувати представницькі органи державної влади» [103, с. 198]. Тлумачення терміну «виборча система» пропонується авторами «Великої української енциклопедії», як «порядок організації і проведення виборів» [4, с. 26].

Деякі дослідники використовують вузьке визначення виборчої системи, але при цьому не виключають її широке розуміння. Зокрема, Мостіпан О. М. акцентує, що: «Виборчу систему можна розглянути у широкому і вузькому значенні. У широкому значенні виборча система постає як загальні принципи надання виборчих прав та організації виборів. У вузькому значенні виборча система виявляється як система юридичних норм, що регламентують спосіб розподілу депутатських мандатів між кандидатами в залежності від результатів голосування» [41, с. 51].

Ю. Р. Швед визначає виборчу систему в широкому аспекті, розглядаючи її як сукупність встановлених законом правил проведення

виборів, регламентів здійснення конкретних процедур виборчої кампанії, способів визначення результатів голосування. Водночас, виділяється й вузьке розуміння виборчої системи як способу розподілу депутатських мандатів між кандидатами в залежності від результатів голосування виборців та інших уповноважених на це осіб [104, с. 242].

Н. С. Рибак [93, с.19] також пропонує розглядати виборчу систему у широкому та вузькому значеннях. У широкому варто вживати термін «конституційно-правові засади виборчої системи» та визначити його як сукупність конституційно-правових норм, які визначають основи формування органів державної влади, органів влади автономії та органів місцевого самоврядування шляхом проведення виборів до цих органів. У вузькому ж виборча система – це встановлений законодавством спосіб розподілу мандатів між конкретними кандидатами чи політичними партіями залежно від результатів голосування виборців [42, с. 24-25].

Щодо терміну «виборчий процес», у ВК України в ч. 1 ст. 20 зазначено, що це здійснення протягом встановленого Виборчим кодексом періоду часу суб'єктами виборчого процесу виборчих процедур, пов'язаних із підготовкою і проведенням відповідних виборів, встановленням та офіційним оголошенням (офіційним оприлюдненням) їх результатів» [8].

Також необхідно зауважити, що виборчий процес є безперервним і не може бути скасованим, зупиненим або перенесеним.

Тлумачний словник публічного управління тлумачить термін виборчий процес, як «врегульована Конституцією та законами України специфічна взаємодія органів, організацій, окремих громадян, їхніх колективів і груп (суб'єктів виборчого процесу) з реалізації виборчих процедур, якими визначаються зміст, часові межі, послідовність та підстави для виконання різноманітних дій, операцій, рішень, способи їх оформлення та засоби фіксації результатів, спрямована на підготовку і проведення виборів з метою формування представницьких та інших виборних органів державної влади та органів місцевого самоврядування» [34, с. 22].

Виборчому процесу властиве здійснення у встановлений Виборчим кодексом період часу, виборчих процедур, пов'язаних із підготовкою і проведенням відповідних виборів, встановленням та офіційним оголошенням їх результатів [8].

Головним джерелом міжнародних стандартів у галузі виборчого права міжнародні та регіональні декларації, конвенції про права людини та правові документи. Основні з них: Загальна декларація прав людини 1948 р. [90], Міжнародний пакт про громадські та політичні та політичні права 1976 р. [91], Документ Копенгагенської наради Конференції щодо людського виміру НБСЄ 1990 р. [13], Американська декларація прав і обов'язків людини 1948 р. [90], Європейська конвенція про права та основоположні свободи 1950 р. [17].

Ю. Б. Ключковський трактує термін Міжнародні виборчі стандарти, як «певний принцип об'єктивного виборчого права, сформульований у міжнародно-правовому акті зобов'язального або авторитетного характеру разом із загальноновизнаним викладанням його змісту, а також зразки заходів («належної практики»), котрі застосовують різні держави з метою найбільш повної реалізації цього принципу у виборчому законодавстві та практиці проведення виборів» [26, с. 36].

У науковій статті доктора юридичних наук, професора Сидоренко Н. С. з двома її здобувачами вищої освіти Брагіної К. С. і Наумик А. С. «Теоретико-прикладний аналіз поняття та сутності виборчого права, виборчої системи та виборчого процесу в контексті сучасного публічного управління» зроблено висновок, що «можна визначити виборчий процес, як виділену в часі сукупність дій та заходів суб'єктів виборчих відносин, врегульованих системою законів та інших соціальних норм та спрямованих на поетапну реалізацію виборчих прав і забезпечення функціонування виборчої системи України» [95, с. 137-141].

На наш погляд, організація виборів – це складний і багатоетапний процес, який охоплює різноманітні аспекти суспільно-політичного життя

країни, в якій вони проводяться. Помилково вважати, що вибори й голосування - це одне теж саме. Вибори охоплюють широкий спектр процедур, а голосування - лише одне з їх етапів. Кожна з виборчих процедур здійснюється у встановленому законодавчому порядку.

Можна визначити принципи, які є визначальними для міжнародних стандартів виборчого права, а саме: принцип прямих виборів; принцип періодичних виборів; принцип загального виборчого права; принцип рівного виборчого права; принцип вільних виборів; принцип справжніх виборів; принцип чесних виборів; принцип таємного голосування; принцип особистого голосування; принцип непохитності виборчого законодавства. Ці принципи зазвичай декларуються конституцією держави чи іншими нормативно-правовими актами або законами про вибори.

У навчальному посібнику для студентів педагогічних ВНЗ «Політологія для вчителя» висловлено думку, що «Принципи виборчого права конкретизуються як міжнародними нормами, так нормами окремих держав, що віддзеркалюють основоположні права і свободи. Важливішими є: атмосфера поваги до прав людини і відсутність будь-якого залякування або тиску; самовизначення – право на вільні і справедливі вибори; право на участь в управлінні» [7, с. 182].

В Україні є особливості виборчого процесу, до них необхідно віднести можливе використання, як пропорційної, так і мажоритарної виборчої системи залежно від того, як розподіляються мандати, або представницькі місця. У пропорційній системі мандати розподіляються серед політичних партій або списків кандидатів відповідно до відсотка голосів, які вони отримали на виборах. Це означає, що партії отримують мандати пропорційно до своєї підтримки серед виборців. А у мажоритарній системі перемагає кандидат, який отримав найбільшу кількість голосів виборців, ніж інші кандидати у конкретному виборчому окрузі. В цьому випадку кандидати вибираються окремо для кожного виборчого округу, а не на загальних списках партій.

Наступною особливістю є можливість позачергових виборів. Згідно з ч. 3 ст. 76 ВК України «позачергові вибори Президента України проводяться у зв'язку із закінченням конституційного строку повноважень президента України» [8]. Що стосується позачергових місцевих виборів у ВК України в ч. 2 ст. 3 зазначено наступне: «позачергові вибори проводяться у разі дострокового припинення повноважень окремих органів місцевого самоврядування та/або сільських, селищних, міських голів [8].

Центральна виборча комісія є ще однією особливістю виборчої системи України та має ключову роль у підготовці, проведенні та контролі за виборчим процесом. Це підкріплено законом України «Про Центральну виборчу комісію», де в ч. 1 ст. 1 зазначено: «Центральна виборча комісія є постійним діючим колегіальним державним органом, який діє на підставі Конституції України, цього та інших законів України і наділений повноваженнями щодо організації підготовки і проведення виборів Президента України, народних депутатів України, депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів, всеукраїнського і місцевого референдумів в порядку та в межах, встановлених цим та іншими законами України» [82]. Ця комісія є колегіальним державним органом влади, що володіє повноваженнями для самостійного виконання своїх обов'язків та не залежить від державних органів влади, місцевого самоврядування, а також від їхніх посадових та службових осіб, але обов'язково діє на підставі що передбачені законами та Конституцією України [32].

Впровадження електронного голосування в Україні є предметом обговорення та дискусії серед політичних партій, громадських організацій та експертів. Пропонуються різні моделі та технології електронного голосування, які будуть мати потенціал удосконалити процес виборів, забезпечити більшу зручність для виборців та збільшити кількість виборів.

Впровадження електронного голосування в Україні є поки питанням, яке активно обговорюють та випробовують через різноманітні Інтернет-

голосування, через додаток «Дія». Такий вид голосування має бути для підвищення ефективності та зменшення можливих шахрайств. Але на сьогодні електронне голосування в Україні відсутнє. Україна використовує традиційну паперову систему голосування на більшості виборчих процесів, таких як вибори президента, парламенту, місцевих органів влади тощо.

Проте впровадження електронного голосування пов'язане з численними викликами, такими як забезпечення безпеки та конфіденційності даних, захист від кібератак, забезпечення доступності для всіх категорій громадян.

Виборча система в Україні - це комплекс правил і процедур, які визначають, як громадяни обирають своїх представників у владних органах. Основними особливостями виборчої системи в Україні є:

З дотриманням вищезазначеного принципу виборчого процесу, а саме організації виборів на основі справедливого волевиявлення народу, вони гарантують стабільність політичного життя суспільства та заважають різним політичним силам дестабілізувати ситуацію в країні. Проведення виборів охоплює різні рівні управління, починаючи від голови ОСББ і закінчуючи політичними партіями. Особливу увагу слід звернути на політичні вибори, такі як вибори до Верховної Ради України чи вибори Президента України. Ці вибори є ключовим механізмом формування керівних органів держави на всіх рівнях. Результатами політичних виборів є обрання кандидатів, які отримують повноваження від народу на всій території України та у всій політичній системі.

Впродовж 30 років незалежності України проведено 23 загальнонаціональних виборчих кампанії, серед яких було 7 президентських (у тому числі одні дострокові та одні позачергові), 8 парламентських (включаючи 4 дострокові) та 8 місцевих. Це без урахування всіх проміжних, дострокових та повторних виборчих подій.

Є безліч виборчих систем у світі, але основними є мажоритарна, пропорційна та змішана. З часів незалежності в Україні експериментували з

різними виборчими системами, навіть перед початком виборчих процесів змінювали певні умови.

1.2. Основні етапи організації виборчого права

Організація виборчого процесу в Україні включає ряд етапів. Для організації виборчого права в Україні необхідно насамперед вивчити законодавчу базу, яка має розроблятися та удосконалюватися відповідно до законодавства, яке регулює виборчий процес. З 1 січня 2020 року набув чинності ВК України [8], який встановлює стабільність законодавчих рамок для виборчих систем в Україні на тривалий період.

Одним з головних і постійних діючих колегіальних державних органів є ЦВК. До її компетенції належить організація, підготовка та проведення виборів і референдумів в Україні, забезпечення реалізації та захисту конституційно виборчих прав громадян України та прав на участь у референдумах, суверенного права українського народу на виявлення своєї волі, які підкріплені законом «Про Центральну виборчу комісію» [82].

Виборчі комісії та їхні системи відрізняються залежно від типу виборів. Для державних виборів характерною є триланкова структура: ЦВК, ОВК та ДВК (Рис. 1).

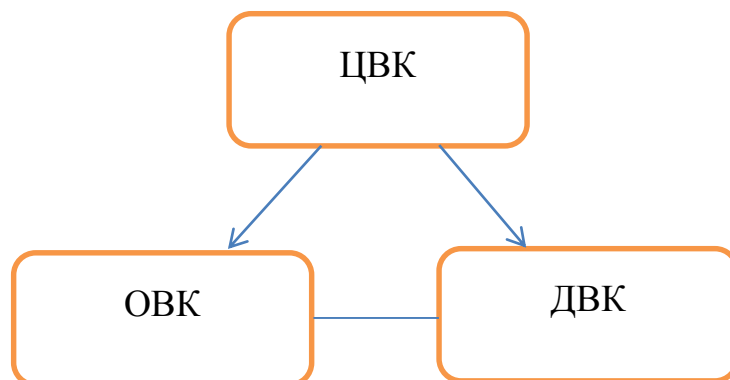

Рисунок 1.1 Триланкова структура виборчих комісій

Джерело: розроблено автором з використанням [5, с. 223]

Не залежно від того, що ЦВК є головною на місцевих виборах, а комісіями нижчого рівня так само є дільничні виборчі комісії ДВК, результати місцевих виборів встановлюють відповідні територіальні виборчі комісії ТВК.

Виборчий процес охоплює ряд етапів і процедур, які відбуваються в певній послідовності або без такої, протягом визначеного періоду часу з метою забезпечення виборчих прав громадян. Характер етапів виборчого процесу може відрізнитися залежно від типу проведення виборів.

Необхідно виділити окремі етапи виборчого процесу:

1. Формування виборчих дільниць і округів.

Від типу виборів залежить територіальна організація виборів. Для загальнодержавних виборів постійно чинними є виборчі дільниці й округи, а їх створення не є етапом виборчого процесу. Що стосується місцевих виборів, то формування виборчих округів є окремим етапом виборчого процесу. ТВО утворюється після початку виборчого процесу, але не пізніше, як на другий його день, це закріплено у постановах ЦВК «Про порядок утворення, зміни меж та центрів територіальних виборчих округів, що існують на постійній основі, для організації підготовки та проведення загальнодержавних виборів» [73] та «Про роз'яснення щодо утворення виборчих округів для організації проведення місцевих виборів» [76].

2. Висування та реєстрація кандидатів.

На даному етапі необхідно скласти список осіб, які візьмуть участь у відповідних виборах. Спосіб висування залежить від типу виборів і виборчої системи. Відповідно до пропорційної системи на парламентських виборах та деяких місцевих виборах (крім тих де проживає менш як 10 тис. виборців) може бути висунуто кандидата лише партією або її місцевою організацією, якщо це стосується місцевих виборів. За мажоритарною системою можливе і самовисування, коли це стосується президентських виборів, депутатів місцевих рад, виборів міського, селищного або сільського голови.

3. Передвиборча агітація кандидатів.

Один із важливих етапів виборчої системи - передвиборча агітація для формування уявлення, щодо кандидата та його передвиборчої програми. Відповідно до ст. 51 ВК України «передвиборча агітація – це здійснення будь-якої діяльності з метою спонукання виборців голосувати за, або не голосувати за певного кандидата, партію (організацію партії) – суб'єктів виборчого процесу. Передвиборча агітація може здійснюватися у будь-якій формі та будь-якими засобами, що не суперечать Конституції України та законам України» [8].

4. Утворення виборчих комісій.

ЦВК відповідає далі за всі інші етапи виборчої системи, це робота зі списками виборців, рахування голосів, а також підсумовують результати виборів. Більша частина роботи покладається на дільничні виборчі комісії, створення яких є обов'язковим правилом до будь-якого виборчого процесу, хоча вони й належать до комісій нижчого рівня. Але є відмінності між загальнодержавними та місцевими виборами, «для загальнодержавних виборів характерним є створення проміжної ланки – окружних виборчих комісій, що є окремим етапом виборчого процесу. На місцевих виборах такі комісії не передбачені, а територіальні виборчі комісії формується поза межами виборчого процесу на певний строк, а не тільки на період виборчого процесу. Комісією найвищого рівня (головною комісією) є Центральна виборча комісія для всіх типів виборів, водночас вона встановлює результати виборів лише на загальнодержавних виборах, а на місцевих виборах результати виборів встановлюють відповідні ТВК» [5, с. 233].

5. Складання, перевірка та уточнення списків виборців.

Список виборців – це детальний запис про кожну зареєстровану особу, а має право голосу, згідно з ст. 70 Конституції України [32]. Основний список виборців поділений на менші списки, які використовуються на виборчих дільницях.

Списки виборців складаються для надання можливості кожному віддати свій голос, забезпечивши цим виконання конституційного права ст.

69 Конституції України [32]. В ст. 8 ВК України [8] зазначено, які документи необхідно надати для підтвердження особи та громадянства України, для надання права голосу на будь-яких виборах чи референдумах.

Відповідальне та обґрунтоване утворення і перевірка списків виборців важливі для проведення чесних виборів, та це є забезпеченням рівного виборчого права на рівних засадах. В ч. 2 ст. 12 ВК України чітко зазначено «Кожен виборець має один голос на кожних виборах, у яких він має право брати участь. Виборець може використовувати свій голос тільки на одній виборчій дільниці, де він включений до списку виборців. У випадку одночасного проведення різних виборів виборець може реалізувати своє право голосу тільки на одній виборчій дільниці, спільній для всіх виборів, які проводяться одночасно» [8].

б. Етап голосування, підрахунок голосів виборців та визначення переможців.

Цей етап виявляється не менш важливим за інші, оскільки від нього залежить результат виборів. Завершальні стадії процесу є критичними, оскільки вони визначають вільне волевиявлення та правильність підрахунку голосів, що безпосередньо впливає на результати виборів. Порушення під час голосування та підрахунок голосів можуть призвести до погіршення довіри до результатів виборів.

Ці всі етапи взаємодіють та доповнюють один одного з метою забезпечення справедливих, відкритих та демократичних виборів в Україні. В таблиці 1.1. винесені етапи виборчого процесу.

Таблиця 1.1.

Етапи виборчого процесу

Етапи виборчого процесу	Президентські вибори	Парламентські вибори	Місцеві вибори
Утворення виборчих округів	Етап відсутній, ТВО існують на постійній основі		ТВО утворюються після початку

			виборчого процесу
Висування та реєстрація кандидатів	Етап присутній на всіх видах виборів		
Проведення передвиборчої агітації	Етап присутній на всіх видах виборів		
Утворення окружних виборчих комісій	Етап присутній на президентських та парламентських виборах		ОВК не утворюється, а ТВК формуються поза виборчим процесом
Утворення спеціальних виборчих дільниць на тимчасовій основі	Етап присутній	Етап присутній	Не утворюються
Утворення дільничних виборчих комісій	Етап присутній на всіх видах виборів		
Складання списків виборців, їх перевірка та уточнення	Етап присутній на всіх видах виборів		
Голосування у день виборів	Етап присутній на всіх видах виборів		
Підрахунок голосів виборців встановлення підсумків голосування і результатів виборів	Етап присутній на всіх видах виборів		
Офіційне оприлюднення результатів виборів	Офіційне оголошення	Офіційне оприлюднення	У перелік етапів виборчого процесу така стадія відсутня
Повторне голосування та встановлення його результатів	Етап присутній	Етап відсутній	Етап присутній

Джерело: розроблено автором з використанням [8]

Виборчий процес завершується через 15 днів після офіційного оприлюднення ЦВК результатів виборів.

1.3. Система територіальної організації виборів та виборчих комісій

Неодмінною частиною належної організації та проведення виборів є їхня територіальна організація. Зазвичай для територіальної організації враховують просторовий і демографічний аспекти [45, с. 382-383].

Просторовий аспект територіальної організації виборів надає можливість за визначеними критеріями поділити територію на певні адміністративні одиниці. Щодо демографічного аспекту можна пояснити, як вплив демографічних чинників на структуру та організацію виборчих округів або районів. Цей аспект враховує розподіл населення за віком, статтю, соціально-економічним статусом, етнічною приналежністю та іншими параметрами для забезпечення рівномірного представництва та гарантування прав усіх виборців. Демографічні дані використовуються для визначення географічних меж виборчих округів або розподілу виборчих дільниць з урахуванням численності та характеристик населення кожної територіальної одиниці.

В Україні територіальна організація виборів базується на просторовому аспекті з поділом на виборчі округи й дільниці.

Виборчий округ – це територія в межах якої виборцями обирається один або декілька представників влади на певний період часу. Своєю чергою виборчі округи можуть бути одномандатними, багатомандатними або єдиним виборчим округом.

Виборчі округи складаються з виборчих дільниць, які є основними територіальними одиницями виборів, де зареєстровані та голосують виборці. Обов'язковими умовами виборчої дільниці є формування дільничної виборчої комісії та наявність приміщення для проведення голосування та підрахунку голосів. Створення округів і дільниць має відбуватися відповідно до прийнятих міжнародних нормативів. Один з них - Кодекс незалежної

практики у виборчих справах [29], в якому чітко зазначені рекомендації щодо утворення виборчих округів і дільниць.

У п. 13 Кодексу незалежної практики у виборчих справах зазначено, що «Рівність виборчих повноважень у тих випадках, коли вибори проводяться не в одномандатному виборчому окрузі, передбачає встановлення меж виборчих округів таким чином, щоб місця депутатів, які представляють населення у нижніх палатах, порівну розподілялися між виборчими округами на основі чіткого критерію, наприклад, чисельності населення даного виборчого округу, кількість громадян, що проживають у цьому окрузі (включаючи неповнолітніх), кількість зареєстрованих виборців, або й, може, кількість осіб, що реально беруть участь у голосуванні. Коли цей принцип порушується, ми маємо справу з явищем «виборча геометрія», коли розподіл місць відразу ж призводить до нерівного представництва або вигляді «пасивної», яка виникає внаслідок консервації без змін територіального розподілу місць і меж виборчих округів. Крім цього, в рамках систем, в яких принцип пропорційного представництва втілено не цілковито, а надто в рамках мажоритарних виборчих систем, не виключена можливість іншого типу передвиборчих махінацій («джеррімандерінг»), коли внаслідок штучного «перекроювання» меж виборчих округів переваги отримує одна партія» [29].

В п. 14 зазначено що «Межі виборчих округів можуть також бути визначені на основі географічних критеріїв, адміністративних, та навіть історичних кордонів, які також нерідко визначає географія» [29].

Для уникнення «пасивної виборчої геометрії» в п. 16 Кодексу незалежної практики у виборчих справах зазначено, що «слід принаймні раз на 10 років переглядати розподіл місць, причому бажано не в рік проведення виборів, що дасть змогу зменшити небезпеку політичних маніпуляцій» [29].

У багатомандатних виборчих округах «виборчої геометрії» можна уникнути завдяки регулярному розподілові місць між виборчими округами на підставі визначеного критерію. В такому разі виборчі округи мали б

співвідноситися з адміністративними одиницями, а перерозподіл був би небажаний. Послідовні наслідки визначення або перегляду меж виборчих округів досить значні, і тому вкрай важливо, щоб цей процес не здійснювався в інтересах однієї з партій і не зачіпав інтереси національних меншин» [29, п. 17].

Система територіальної організації виборів залежить від типу виборів, вони можуть бути загальнодержавними, це вибори Президента України, Верховної Ради України, та місцеві вибори – це вибори до Верховної Ради Автономної Республіки Крим АРК та органів місцевого самоврядування. Для загальнодержавних виборів виділяють три види виборчих округів, а саме – єдиний загальнодержавний виборчий округ, територіальний виборчий округ та виборча дільниця.

В ч. 1 ст. 26 ВК України зазначено, що «Єдиний загальнодержавний виборчий округ охоплює всю територію України та закордонний виборчий округ» [8]. Він є територіальною одиницею, в рамках якого організуються, проводяться та встановлюються результати виборів. Слід зазначити що для президентських виборів такий округ є одномандатним, а на парламентських виборах – багатомандатним.

Територіальний виборчий округ виконує технічну функцію в організації та проведенні виборів без розподілу мандатів в них. Він є проміжною одиницею, в якій утворюється окружна виборча комісія, де встановлюються підсумки проведеного голосування виборців у відповідних межах, включаючи й закордонний виборчий округ.

Територіальні округи створюють у межах Автономної Республіки Крим, областей, міст Київ та Севастополя. Межі територіальних округів назначають з урахуванням меж адміністративно-територіальних одиниць. Неприпустимо створювати територіальний округ з територій, що не межують між собою межі. Територіальний округ є територією, в межах якої розташовані виборчі дільниці, що входять до його складу. Центром територіального округу є адміністративно-територіальна одиниця за місцем

перебування окружної виборчої комісії. У винятковому випадку для забезпечення належної організації роботи окружної виборчої комісії її місце перебування може бути змінено. Центральною виборчою комісією та знаходиться поза межами відповідного територіального округу. При утворенні територіального округу одночасно приймається рішення щодо його центру. Межі, центр територіального округу змінює Центральна виборча комісія [5, с. 242].

Ще одним територіальним поділом є виборча дільниця. Виборча дільниця – це територіальна одиниця, на якій громадяни мають право голосувати на виборах. Вона визначає місце, де виборці реєструються, можуть ознайомитися з кандидатами та їх виборчими програмами, отримують виборчі бюлетені, віддають свої голоси. Це є місце, де проводиться підрахунок голосів виборців після закриття виборчих дільниць, а саме закінчення голосування. Виборча дільниця може бути звичайною або спеціальною. Спеціальна виборча дільниця може бути створена в лікарні, в місцях позбавлення волі тощо, їх створює та ліквідує ЦВК у визначеному нею порядку [73]. За загальним правилом виборчі дільниці налічують від 20 до 2500 громадян, які в праві віддати свій голос. В таблиці 1.2 наведена класифікація виборчих дільниць.

Таблиця 1.2

Класифікація виборчих дільниць

Різновид дільниці	Численність виборців	Умови створення
Велика	Понад 2500	У виняткових випадках
Велика	Від 1500 – 2500	Загальні
Середня	Від 500 – 1500	
Мала	Від 20 – 500	
Мала	Менше 20	Якщо налічується менше ніж 20 виборців, утворюється за

		рішенням ЦВК
--	--	--------------

Джерело: розроблено автором з використанням [8]

Розмір виборчого округу є найбільш дискусійною з погляду її приналежності до складової частини виборчої системи. Ю. Б. Ключковський зазначає, що «така категорія має значення при вивченні територіальної організації виборів й означає кількість виборців, які уповноважені голосувати у цьому окрузі [25, с. 21]. Вчений зазначає, що цей показник враховується при дослідженні виборчих систем, однак не має визначального значення для її класифікації.

Якщо розподілити виборчі дільниці неправильно – мандати у представницькому органі цілком можуть отримати політичні сили, які не відображають вподобання суспільства.

Виборчі комісії в Україні – це спеціальні, колективні, незалежні органи адміністрування виборчих процесів, уповноважені організувати підготовку та проведення виборів і забезпечувати реалізацію виборчих прав громадян України, додержання та однакове застосування виборчого законодавства, а також здійснення визначених Конституцією України та ВК України основних принципів виборчого права, засад виборчого процесу [5, с. 394].

Система виборчих комісій в Україні, як органів адміністрування виборчих процесів має ієрархічну форму та містить чотири види комісій. ЦВК, її статус визначений Конституцією України [32], ВК України [8] та Законом України «Про Центральну виборчу комісію» [82]. Перелік повноважень ЦВК на Президентських виборах зазначено в ст. 86 ВК України [8] та ст. 18 Закону України «Про Центральну виборчу комісію [82]; на Парламентських в ст. 143 ВК України [8] та ст. 19 Закон України «Про Центральну виборчу комісію [82]; на місцевих в ст. 205 ВК України [8] та ст. 21 Закон України «Про Центральну виборчу комісію» [82]. Центральна виборча комісія є постійною та має статус юридичної особи.

Окружна виборча комісія ОВК – це тимчасові колегіальні органи зі статусом юридичної особи, які забезпечують організацію підготовки та

проведення загальнодержавних виборів у межах відповідних територіальних округів. ОВК є комісією вищого рівня щодо ДВК. У межах відповідних територіальних округів загальнодержавних виборів вони встановлюють підсумки голосування, окрім закордонного, де підсумки голосування встановлює ЦВК [5, с. 398]. ОВК створюються Центральною виборчою комісією для Президентських виборів не пізніше як за 40 днів до дня призначених виборів. Порядок їх створення визначено в ст. 84, а перелік повноважень в ст. 87 ВК України [8]. Для Парламентських виборів ОВК створюються не пізніше як за 28 днів до дня призначених виборів, порядок їх створення визначено в ст. 140, а перелік повноважень в ст. 144 ВК України [8].

Територіальна виборча комісія ТВК – це постійний діючий колегіальний орган на місцевих виборах, має статус юридичної особи, який займається підготовкою та проведенням місцевих виборів. Повноваження ТВК зазначені в ст. 206 ВК України [8] та в інших положеннях ВК України та законів України. Щодо формування територіальної виборчої комісії ці вимоги зазначені в ст. 203 ВК України [8].

Дільничні виборчі комісії – це тимчасово створені колегіальні органи, які не мають статусу юридичної особи та є комісіями найнижчого рівня, але наділені повноваженнями щодо організації підготовки виборчої дільниці, проведення голосування та підрахунку голосів. Порядок утворення ДВК на Президентських виборах зазначені в ст. 85 ВК України, а повноваження в ст. 88 ВК України [8]. На Парламентських виборах порядок утворення зазначено в ст. 141, 142, а повноваження в ст. 145 ВК України [8], на Місцевих виборах порядок утворення зазначено в ст. 204, а повноваження в ст. 207 ВК України [8].

Системи виборчих комісій загальнодержавних виборів і місцевих виборів різниця. Для загальнодержавних виборів центральна виборча комісія забезпечує організацію підготовки та проведення загальнодержавних виборів загалом, вона є комісією вищого рівня щодо ОВК та ДВК.

До повноважень окружної виборчої комісії відноситься забезпечення підготовки та проведення загальнодержавних виборів у межах відповідних територіальних округів, комісії вищого рівня щодо відповідальних ДВК. Дільнична виборча комісія своєю чергою забезпечує організацію підготовки та проведення загальнодержавних виборів у межах відповідних виборчих дільниць.

Систему виборчих комісій місцевих виборів очолює ЦВК, вона є вищого рівня щодо ТВК та ДВК. Територіальна виборча комісія встановлює результати виборів депутатів Автономної Республіки Крим, обласні, районні, міські, районні в містах, селищні й сільські. Щодо дільничних виборчих комісій, то вони забезпечують підготовку та проведення місцевих виборів у межах відповідних виборчих дільниць.

ВИСНОВКИ ДО 1 РОЗДІЛУ

Виборчий процес, як ключовий механізм демократії є необхідним для формування та оновлення державних та місцевих органів влади в системі державного управління. На основі використаних джерел та проведеного аналізу вивченого, зроблено висновок, що виборча система в Україні відбувається за визначеними законом термінами та проходять під контролем ЦВК та спостерігачів, як вітчизняних, так і міжнародних.

Україна є демократичною країною, де вибори мають суттєве значення у формуванні влади, з особливостями виборчого процесу. До них можна віднести елементи використання, як пропорційної, так і мажоритарної виборчої системи, можливість позачергових виборів, а також створення ЦВК, як колегіального державного органу, який відіграє ключову роль у підготовці та проведенні всіх виборів і референдумів в Україні.

Визначені основні шість етапів організації виборчого процесу, а саме: формування виборчих дільниць і округів; висування і реєстрація кандидатів; передвиборча агітація; утворення виборчих комісій; складання, перевірка та

уточнення списків виборців; етап голосування, підрахунок голосів та визначення переможців. Зроблено висновок, що всі ці етапи взаємодіють один з одним з метою забезпечення проведення чесних і справедливих виборів на всій території України.

Розглянута територіальна організація виборів та виборчих комісій, в Україні вона базується на просторовому аспекті з поділом на виборчі округи та дільниці. Поділ відбувається до прийнятих міжнародних норм, використовуючи Кодекс незалежної практики у виборчих справах, в якому зазначені рекомендації, щодо утворення виборчих округів і дільниць. Щодо виборчих комісій, то головною в Україні є ЦВК, яка відповідає за організацію і контроль за виборчим процесом на національному рівні. А територіальні комісії за організацію виборів на місцевому рівні. Особливості виборчих комісій в Україні включають представництво політичних сил у складі комісій, обрання Голови та заступника Голови шляхом голосування, а також відкритість і доступність інформації про їх роботу, до того члени виборчих комісій повинні мати право на участь у підготовці та проведенні виборів без перешкод і тисків.

Таким чином нашій країні необхідно зробити ще ряд кроків, щоб виборчий процес був прозорий та відкритий для забезпечення рівних можливостей для всіх учасників виборчого процесу.

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ МІСЦЕВИХ ВИБОРІВ 2020 РОКУ ЗА НОВИМ ВИБОРЧИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ

2.1. Умови та правила голосування відповідно до нового Виборчого кодексу

До прийняття в Україні Виборчого кодексу діяли різні закони й правила, такі як Закон України «Про місцеві вибори» [67], Закон України «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» [48] та Закон України «Про вибори Президента України» [49], які регулювали виборчий процес. Вони містили правила щодо кандидатів, виборчих дільниць, процедур голосування, підрахунку голосів та інше. Прийняття ВК України було зумовлено кількома факторами, а саме: удосконалення та модернізацію виборчої системи; зобов'язання перед міжнародними організаціями та партнерами; підвищення довіри громадян.

На зараз вибори в Україні регулюються низкою законів, а саме: ВК України [8], Закон України «Про Центральну виборчу комісію» [82], Закон України «Про політичні партії в Україні» [70], Закон України «Про місцеве самоврядування» [66], Закон України «Про Держаний реєстр виборців» [56], Закон України «Про статус депутатів місцевих рад» [77], Кодекс адміністративного судочинства [27], Кримінальний кодекс України [33] та Кодекс про адміністративні правопорушення [28]

ВК України набув чинності з 1 січня 2020 року [8]. Саме цього року в Україні й відбулись місцеві вибори. Це було викликом для всього українського суспільства, оскільки вони проводились за новими правилами, згідно з нормами чинного законодавства, закріпленими у ВК України [8].

Виборчі комісії зіткнулись з відсутністю досвіду, а виборці повинні були голосувати за новою виборчою системою з оновленими бюлетенями.

Також ускладнювало все введення в країни загальнодержавний карантин COVID-19, згідно з постановою Кабінету Міністрів України [60], це внесло свій вплив на організацію і проведення виборів.

25 жовтня 2020 року в Україні відбулися вибори до місцевих органів влади, на яких обиралися депутати 1577 рад різного рівня (обласні, та міста Києва, районні, міські, районні у містах з районним поділом, сільські та селищні ради депутатів) та 1421 міських, сільських та селищних голів.

Місцеві вибори в Україні стали першою апробацією ВК України, а нові норми законодавства почали діяти менш ніж за рік до виборчого процесу. Венеціанською комісією на 51 пленарній сесії, щодо демократичного принципу збереження стабільності виборчого законодавства, зазначено «Основні елементи виборчого закону, зокрема власне виборчу систему, склад виборчих комісій і визначення меж виборчих округів, не можна переглядати менш як за рік до проведення виборів, або ж їх треба закріпити в конституції або в акті, що має більш високий рівень, ніж звичайний закон» [18, с. 82].

Таким чином, можна зазначити, що варто було проводити місцеві вибори в 2020 році, відповідно до Закону України «Про місцеві вибори» [67], який діяв в Україні до набрання чинності ВК України, в якому враховувались загальновизнані міжнародні стандарти та принципи щодо проведення виборів.

У ч. 2 ст. 141 Конституції України наголошено, що вибори до органів державної влади та місцевого самоврядування є вільними й відбуваються на основі загального, рівного та прямого виборчого права шляхом таємного голосування [32].

В Україні до 2020 року діяла змішана система, яка містила у собі елементи пропорційної та мажоритарної виборчої системи. Але виборча система України постійно вдосконалюється, через те, що законодавче регулювання виборів також зазнає постійного вдосконалення.

На думку вченого Демченко В. Г. «Вихід України на демократичний шлях розвитку потребує суттєвого дослідження виборчої системи, сучасного

стану та перспектив її розвитку, оскільки вибори є одним із найосновніших механізмів отримання влади в демократичній державі» [11, с. 292].

З початком дії ВК України, а саме з 1 січня 2020 року виборча система змінилась зі змішаної на пропорційну, тобто з'явилися нові правила, за якими відбулись вибори у 2020 році, і за якими й далі повинні відбуватись вибори в Україні.

Слід звернути увагу, на наукову роботу Закірової С. «Досягнення і втрачені можливості нового виборчого кодексу» у статті викладена думка, що «Розроблення та ухвалення нового Виборчого кодексу України у цей період розвитку суспільства були актуальними та надважливими кроками, а створення самого законодавчого Акта зазнало безліч перешкод, подолання яких визначило його як «багатостраждальний». Щодо цього експертами висловлено думку, що «відсутність чітких і стабільних правил проведення виборчого процесу обумовлює політичні системи, які важко передбачити та які створюють нестабільність політичної ситуації у країні» [20, с. 15].

Випробування нової виборчої системи за новими правилами відбулось під час проведення місцевих виборів 25 жовтня 2020 року. Під час підготовки до виборів з'ясувались проблеми, пов'язані із незавершеністю адміністративно-територіальної реформи, що полягає у наданні більших повноважень органами місцевого самоврядування (децентралізації) і зміні адміністративно-територіального поділу.

У науковій роботі професорів Лазора О. Я. та Лазор О. Д. «Адміністративно-територіальна реформа в Україні: проблематика нормативно-правового забезпечення» зазначена думка, щодо того, що в Україні і досі залишається проблема децентралізації, що також потребує внесення змін до положень Конституції, а з нею – питання статусу юридичної особи територіальних громад, потреби у присутності органів публічної влади на рівні районів, які вже не мають функціонального навантаження з позиції нового адміністративно-територіального устрою, низки інших питань – вирішення яких сприятиме завершенню

адміністративно-територіальної реформи та становленню місцевого самоврядування в Україні у контексті європейських стандартів» [38, с. 26].

Процес децентралізації та отримання місцевою владою значно ширших повноважень відбувались з 2015 до 2020 років. ВРУ прийняла постанову про утворення та ліквідацію районів, Постановою Верховної Ради України від 17 липня 2020 року №807-ІХ утворено 136 нових територіальних громад, замість 490 районів, які існували раніше. [81].

За новим законодавством у власність і розпорядження об'єднаної територіальної громади перейшли усі землі та об'єкти комунального майна в межах цієї територіальної громади. Це дало змогу дати об'єднаній територіальній громаді стати фінансово спроможними й залучити до місцевого бюджету більше коштів із бюджетів вищих рівнів. На місцеву раду та її голову покладено повну відповідальність, за те що відбувається в межах громади.

Зазначимо, що за даними Центральної виборчої комісії явка на місцеві вибори 2020 року склала 36,8 % та стала найменшою за всі роки незалежності України. Це означає, що близько однією третини виборців взяли участь у голосуванні. Основним чинником який вплинув на такий маленький відсоток явки на виборчі дільниці було незадоволення політичною ситуацією в країні. А також важливою причиною стало загострення епідемічної ситуації COVID-19 [40].

Відповідно до ч. 1 ст. 192 ВК України «Вибори депутатів сільської, селищної, міської ради (територіальних громад з кількістю виборців до 10 тисяч) проводяться за мажоритарною системою відносної більшості в багатомандатних виборчих округах, на які поділяється територія відповідної територіальної громади. У кожному такому окрузі може бути обрано не менше двох і не більше чотирьох депутатів» [8].

А відповідно до ч. 2 ст. 192 ВК України «Вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласних, районних, районних у місті рад, а також депутатів міських, сільських, селищних рад (територіальних

громад з кількістю виборців 10 тисяч і більше) проводяться за системою пропорційного представництва за відкритими виборчими списками місцевих організацій політичних партій, у територіальних виборчих округах, на які поділяється єдиний багатомандатний виборчий округ, що збігається з територією відповідно автономної республіки Крим, області, району, міста, району в місті, села, селища згідно з адміністративно-територіальним устроєм або територією міської, сільської, селищної територіальної громади» [8].

Україна зіштовхнулася із рядом проблем, такими як, з наявними межами тимчасово окупованих територій де не можуть відбуватись вибори. Саме тому Центральною виборчою комісією надано постанову № 161 від 8 серпня 2020 року «Про неможливість проведення перших виборів депутатів окремих сільських, селищних, міських рад Донецької і Луганської областей та відповідних сільських, селищних, міських голів 25 жовтня 2020 року» [68]. Населені пункти де неможливо провести вибори зазначені в Указі Президента України «Про межі та перелік районів, міст, селищ і сіл, частини їх територій, тимчасово окупованих у Донецькій та Луганській областях» [65]. Цей указ виданий до частини другої ст. 1 Закону України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях» [69], який вже втратив свою чинність.

Наступною проблемою було скорочення статті фінансування виборів, а особливо перегляд статті фінансування оплати праці членам виборчих комісій. В ст. 212 ВК України затверджена оплата праці членів виборчих комісій та осіб, які залучаються до роботи у виборчій комісії [8]. Але Постановою Кабінету міністрів України № 528 від 25 червня 2020 року «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України з питань оплати праці членів виборчих комісій та осіб, які залучаються до роботи у виборчій комісії» [52], до ст. 212 ВК України були внесені корективи. А саме в п. 2 та виклали його наступним чином «Оплата праці членів виборчих

комісій, нарахування та виплата їм одноразової грошової винагороди здійснюються за коштами відповідного місцевого бюджету, отриманих як цільова субвенція з державного бюджету, під час підготовки та проведення:

- чергових виборів депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласних, районних, міських, районних у містах, сільських, селищних рад, сільських, селищних голів та старост сіл, селищ;
- позачергових виборів депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласних, районних, міських, районних у містах, сільських, селищних рад, сільських, селищних, міських голів;
- перших виборів депутатів, сільських, селищних, міських голів;
- додаткових виборів депутатів сільських селищних рад. [8].

Членам виборчих комісій необхідно було провести інформаційне роз'яснення, щодо нової форми бюлетеня, яку затверджено постановою Центральної виборчої комісії № 295 від 24 вересня 2020 року «Про затвердження форми та кольору виборчих бюлетенів з виборів депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласних, районних, міських, районних у місті, сільських, селищних рад, сільських, селищних, міських голів» [62]. Нова форма виборчих бюлетенів з'явилась там де зареєстрованих виборців в громаді 10 тисяч і більше, де обирати згідно з новим бюлетенем потрібно депутатів міської, селищної та сільської ради. Але нову форму бюлетеня і матиме кожен виборець, незалежно від кількості виборців, для голосування за депутатів районних рад та ще один бюлетень для голосування за депутатів обласних рад. В таких бюлетенях ліворуч зазначено перелік партій, посередині два квадрати для позначок свого вибору, а праворуч пронумерований перелік кандидатів від цієї партії. Для початку необхідно обрати партію та в перший квадрат поставити позначку «плюс» або «галочку». Щодо другого квадрата в ньому необхідно поставити номер кандидата із переліку праворуч. Вносити цифру за кандидата необхідно уважно і чітко. Цифру потрібно вносити у другий квадрат для позначок, який розкреслено у вигляді трафарету.

25 жовтня 2020 року на місцевих виборах у більшості населених пунктів виборці отримали по чотири бюлетені для голосування, а саме: вибір очільника населеного пункту, депутатів відповідної ради, депутатів районної ради, депутатів обласної ради. Але були й винятки, виборці Житомира, Кропивницького, Полтави, Херсона та Кривого Рога отримали по п'ять бюлетенів, мали вибори до районних у місті рад. А на відміну від перелічених міст у Києві виборці отримали по два бюлетені – лише для голосування за міського голову та за депутатів міської ради. На території Донеччини та Луганщини, які станом на день виборів були підконтрольні Україні, виборці отримали по три бюлетені, а саме за очільника населеного пункту, депутатів місцевої ради та депутатів до районної ради. Вибори до обласних рад на таких територіях не проводили.

У зв'язку з тим, що бюлетені нові, виборча система нова, а до виборів було мало часу, була ймовірність, що не всі виборці на передодні виборів знали, як голосувати правильно. І тому ці всі роз'яснення для виборців повинні були провести члени виборчої комісії.

Нажаль на сайті Центральної виборчої комісії відсутня узагальнена інформація про кількість недійсних голосів виборчих бюлетенів. Ці данні можна знайти тільки в протоколах територіальних виборчих комісій. Кількість зіпсованих бюлетенів під час голосування дозволяє опосередковано оцінити кількість так званих «втрачених голосів». Основною причиною цієї втрати є неправильне заповнення бюлетенів виборцями через складність і новизну процедури голосування.

У науковій роботі «Нормативно-правове забезпечення та управління виборчим процесом – оцінка ефективності та рекомендації» вчені наводять данні, що «аналіз протоколів окремих обласних та районних, районних у містах територіальних виборчих комісі свідчить, що помітно різкого зростання кількості втрачених голосів (не дивлячись на чисельні песимістичні прогнози) не відбулося. В середньому, кількість бюлетенів, визначених недійсними, коливається від 4,5 до 8,5%. Проте, при порівнянні з

виборчою компанією 2015 року, деяке зростання кількості зіпсованих бюлетенів все ж таке має місце. Наприклад, при обранні депутатів Вінницької обласної ради було визначено недійсним 32 450 бюлетенів (з 477 933 виданих). Тобто – майже 7% [85]. У 2015 році таких бюлетенів було 4,3 % [84]. На виборах депутатів до Одеської обласної ради було визначено недійсним 51 881 з 618 855 виданих бюлетенів (8,3%) [86]. У 2015 році було 4,5% [87]. На вибори до Харківської обласної ради у 2020 році втрачених бюлетенів було 5,5 % [88]. При повторному застосуванні нової виборчої системи кількість втрачених голосів очікувано буде зменшуватися» [47, с. 1-14].

Не дивлячись на те, що, на перший погляд процедура голосування здавалась важкою, був і хороші моменти. По-перше, якщо виборець проголосує за партію і вирішить свій голос не віддавати за кандидата, то такий бюлетень все одно залишиться дійсним й буде зарахованим за відповідну партію, за яку виборець віддав свій голос. По-друге, у випадку якщо виборець при заповненні бюлетеня припустився помилки, то він має право одразу звернутись до члена виборчої комісії, який йому цей бюлетень надавала, із заявою з прохання надати йому інший бюлетень в обмін на той, що виборець припустив помилку. У списку виборців напроти прізвища ставиться відповідна позначка, а зіпсований бюлетень негайно погашається членом виборчої комісії, а після чого складається відповідний акт. Цей акт підписується двома членами дільничної виборчої комісії, що оформляли видачу бюлетеня, та виборцем, який неправильно заповнив виборчий бюлетень. Погашений виборчий бюлетень зберігається до підрахунку голосів, а під час підрахунку враховується, як невикористаний і запаковується разом із контрольним талоном у пакет з невикористаними виборчими бюлетенями. Але таку помилку можна виправити лише один раз. Ця процедура закріплена в ч. 12 ст. 248 ВК України [8].

На нашу думку, виборчі бюлетені з відкритими списками сприяють більш демократичному і представницькому виборчому процесу, оскільки

виборці мають змогу побачити повний список кандидатів і вибрати конкретних осіб, що сприяє більшій відкритості виборчого процесу.

Також було необхідно підготувати виборчі дільниці з всіма санітарно-епідеміологічних заходів пов'язаних з епідемією через поширення вірусної інфекції COVID-19 (SARS-CoV-2), стало ще одним викликом для підготовки проведення виборів.

Напередодні виборів Центральною виборчою комісією було створено робочу групу з розробки рекомендацій та заходів, спрямованих на запобігання поширенню гострої респіраторної хвороби COVID-2019, спричиненою коронавірусом SARS-Co-2, під час організації та проведення місцевих виборів 25 жовтня 2020 року. До групи, крім представників державних органів, увійшли й представники міжнародних організацій, зокрема й IFES, які напрацювали низку відповідних рекомендації для виборчого процесу [101].

Відповідно до ст. 29 Закону України «Про захист населення від інфекційних хвороб» Кабінет Міністрів України надав постанову № 641 від 22 липня 2020 року «Про встановлення карантину та запровадження посиленних протиепідемічних заходів на території зі значним поширенням гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої Коронавірусом SARS-CoV-2» [55]. Був окреслений порядок здійснення протиепідемічних заходів під час організації та проведення виборів у період дії карантину. Документ підтверджував впровадження численних основних профілактичних заходів, які застосовувалися в багатьох інших країнах. Ці заходи включали обов'язкове використання захисних масок, дотримання соціальної дистанції на відстані щонайменше одного метра та доступність дезінфекційних засобів для рук і поверхонь загального користування. Крім того, відповідно до постанови, перед відвідуванням виборців слід було опитувати на предмет наявності у них ознак респіраторних захворювань та проводити безконтактне вимірювання температури за допомогою термометра.

Усі учасники виборчого процесу під час організації та проведення місцевих виборів у період дії карантину мають неухильно дотримуватись Конституції України, ВК України, нормативних актів Кабінету Міністрів України, Центральної виборчої комісії, а також Закону України «Про захист населення від інфекційних хвороб» [63] та інших уповноважених органів з питань запровадження протиепідемічних заходів.

На нашу думку, вибори під час карантину ставлять перед виборчою системою складні завдання, але також надають можливість удосконалити процеси для забезпечення безпеки та зручності громадян. Вибори під час карантину потребують інноваційних рішень і чіткої координації між різними органами влади для успішного проведення та забезпечення безпеки всіх учасників виборчого процесу.

Щодо підрахунку голосів, то не дивлячись на те що Центральна виборча комісія надала Постанову № 386 від 15 жовтня 2020 року «Про Порядок підрахунку голосів виборців на виборчій дільниці та складання протоколу дільничної виборчої комісії про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці з відповідних місцевих виборів, порядок повторного підрахунку голосів виборців на виборчій дільниці» [72]. Самою великою проблемою стало недосконале врегулювання механізму підрахунку голосів та процедура здачі бюлетенем до Центральної виборчої комісії. Це потягнуло за собою проблему, що голови виборчих комісій повинні були по декілька днів чекати, доки їх зареєструють з підрахованими бюлетенями у мішках, які за законом залишати без нагляду не можливо.

Порушення виборчого законодавства є злочином і передбачаю адміністративне та кримінальне покарання.

На нашу думку, проведення місцевих виборів 2020 були важливою подією, що відбулися за умов пандемії COVID-19, а також відбулись за новим законодавством. Зростання кількості кандидатів на місцевих виборах свідчить про збільшення конкуренції та активізацію політичного життя у країні. Вперше на місцевих виборах застосувалась пропорційна система з

відкритими списками, що вплинула на репрезентацію та структуру влади на місцевому рівні. Хоча були й виявлені деякі проблеми та недоліки у проведенні виборів, але вони послужили каталізатором для вдосконалення виборчого процесу та встановлення нових стандартів участі та прозорості.

Прийняття ВК України стало фундаментальним документом, який визначає правила та процедури виборчого процесу, сприяючи розвитку демократичних інститутів і захисту прав громадян. Кодекс регулює проведення місцевих виборів, що дозволяє громадянам безпосередньо впливати на місцеве самоврядування та розвиток своїх громад. А також сприяє активній участі громадських організацій та спостерігачів у виборчому процесі, що допомагає забезпечити контроль за дотриманням законодавства та підвищити довіру виборців.

2.2. Особливості пропорційної виборчої системи з відкритими списками на місцевих виборах – 2020

Сучасні країни світу все більше відмовляються від проведення виборів за мажоритарною виборчою системою. У переважній більшості країн Європи парламентські вибори повністю або частково (у разі їх проведення на основі паралельної виборчої системи) проводяться на основі пропорційної виборчої системи. До прикладів можна віднести Албанію, Австрію, Бельгію, Боснію та Герцеговину, Грецію, Данію, Естонію, Ісландію, Іспанію, Італію, Кіпр, Косово, Латвію, Ліхтенштейн, Люксембург, Македонію, Молдову, Монако, Нідерланди, Норвегію, Польщу, Португалію, Сан-Маріно, Сербію, Словаччину, Словенію, Туреччину, Фінляндію, Хорватію, Чехію, Чорногорію, Швецію, Швейцарію. За цією ж системою проводяться і вибори до Європейського парламенту в усіх країнах-членах ЄС (за винятком Ірландії та Мальти) [9, с. 9].

Рекомендації щодо запровадження в Україні місцевих виборів з відкритими списками міститься в Резолюції 1755 (2010) Парламентської

Асамблеї Ради Європи ПАРЄ «Функціонування демократичних інституцій в Україні», ухваленій 4 жовтня 2010 року. У підпункті документа, а саме у 7.1.2 зазначено, «що виборча реформа повинна передбачати не тільки ухвалення нового виборчого кодексу, але й запровадження нової виборчої системи; підтверджує свою рекомендацію щодо прийняття виборчої системи, яка передбачає пропорційну систему та ґрунтується на відкритих списках і регіональних виборчих округах» [89].

З 1 січня 2020 року набув чинності ВК України, відповідно до якого місцеві вибори, відбуваються за пропорційною системою з відкритими списками, при умові, що кількість виборців більша за 10 000 осіб [8].

На місцевих виборах в Україні для обрання депутатів застосовуються дві різні виборчі системи, залежно від типу виборів та величини адміністративно-територіальних одиниць: мажоритарна система відносної більшості з голосуванням у багатомандатних виборчих округах та пропорційна система з відкритими партійними списками та з 5% загальнонаціональним порогом.

Виборчі системи, в яких передбачена можливість голосування лише за наперед сформований список кандидатів (як правило на з'їзді або конференції партії), - іменують системами із закритими списками. У таких виборчих системах мандати розподіляються за послідовністю, визначеною суб'єктом балотування (партією). Виборчі системи, в яких виборцю надається можливість голосувати не тільки за список, а й кандидатів зі списку, - іменують системами із відкритими списками. За цією виборчою системою підраховуються не тільки голоси, подані за ту чи іншу партію, а й «переваги» («преференції») в межах списку кандидатів. Як наслідок розташування кандидатів у виборчому списку може змінитись порівняно із тим, як цю послідовність визначила сама партія до голосування [103, с. 441].

Пропорційна виборча система в Україні означає, що мандати в парламенті розподіляються пропорційно кількості голосів, отриманих

політичними партіями на виборах. У цій системі кожна партія представляється в парламенті відповідно до своєї підтримки серед виборців.

ВК України змінив правила виборчої системи. У науковій статті Реп'яшника В. О. зазначено, що «Запровадження пропорційної виборчої системи з відкритими списками стало інноваційним аспектом нового Виборчого кодексу України, положення якого передбачають обрання виборцями не лише політичної партії, а й особи із загального списку політичної сили, яка є конкретним кандидатом. Фахівцями з виборчого права позитивно оцінено вищезазначене нововведення, а виборчу систему з відкритими списками міжнародними партнерами схарактеризовано як тому, що має прогресивні та демократичні засади. Розкриваючи сутність нових для виборців понять, зазначимо, що пропорційна виборча система – це виборча система, за якої процес голосування відбувається за партійними списками, а мандати між партіями розподіляються пропорційно до кількості голосів, які набрала кожна з партій-учасників виборів. Натомість відкриті списки – це певна форма партійних списків, згідно з якими виборці отримують право голосування за конкретного кандидата від партії-учасниці виборів» [92, с. 152].

З вище наведеного можна зробити висновок, що відкриті списки означають не просто публікацію списків кандидатів, але й голосування за конкретного кандидата в цьому списку. Чим більше голосів отримує кандидат, тим вище він підіймається в рейтингу. Це означає, що рейтинг змінюється завдяки голосуванню за окремого кандидата з партійного списку. Виборець тим самим обирає не партію, а кандидата від партії. Загальний результат залежить від сукупної кількості голосів, які набрали їх кандидати.

Перехід до системи з відкритими списками в Україні відбувався поступово, спочатку на місцевих виборах у 2015 році й далі на виборах до міських рад об'єднаних територіальних громад в 2016 році. У Законі України «Про місцеві вибори» [67], який діяв до прийняття ВК України, в ч. 3 ст. 2 було зазначено «Вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки

Крим, обласних, районних, міських, районних у містах рад» [67] проводяться за пропорційною виборчою системою в багатомандатному виборчому окрузі за виборчими списками місцевих організацій політичних партій із закріпленням кандидатів та територіальними виборчими округами, на які поділяється багатомандатний виборчий округ, що збігається з територією відповідно Автономної Республіки Крим, області, району, районі в місті, територією міста згідно з чинним адміністративно-територіальним устроєм або територією утвореної відповідно до Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» [58] об'єднаної міської територіальної громади.

У звіті за підсумками місцевих виборів 2020 року зазначено, що за системами пропорційного представництва з відкритими списками, вся територія виборів була поділена на територіальні виборчі округи. Організації політичних партій пропонують два типи списків кандидатів, а саме: список кандидатів на кожен виборчий округ (від 5 до 12 кандидатів) та один «єдиний» список, до якого входять усі кандидати зі списків округів на території проведення виборів.

Усі виборчі округи були багатомандатними. Для участі у виборах партійній організації повинні були висунуті кандидати в усіх виборчих округах на території проведення виборів. Лише партії можуть висувати кандидатів, незалежним кандидатам не дозволялось балотуватись за відкритими списками пропорційного представництва.

У ВК України встановлені гендерні квоти, а саме у ч. 9 ст. 219 ВК України зазначено, що «під час формування єдиного та територіальних виборчих списків організація партії повинна забезпечити присутність у кожній п'ятірці (місцях з першого по п'яте з шостого по десяте і так ділі) кожного виборчого списку чоловіків і жінок (не менше двох кандидатів кожної статі). А у разі формування організацією партії єдиного та територіальних виборчих списків з кількістю кандидатів у депутати, яка не є

кратною п'яти, до останніх у списку кандидатів (від 1 до 4) застосовується вимога щодо почергового включення кандидатів різної статі до списку» [8].

Варто зазначити, що 40%-ні квоти для списків кандидатів на виборах не повною мірою відображають гендерне співвідношення, яке склалося в українському суспільстві. За даними Державної служби статистики України, станом на 1 січня 2020 року в Україні з 41 732 779 осіб населення, налічується 22 389 339 жінок та 19 343 440 чоловіків. Це означає, що жінки 53,65% населення України, а чоловіки – 46,35% [46].

У журналі «LB.ua Дорослий погляд на світ» опублікована стаття «Як спрацювали «гендерні квоти» на виборах 2020 до Харківської міськради», де зазначено «що введення гендерних квот для виборчих списків на місцевих виборах зовсім не гарантує автоматичного досягнення гендерного балансу у новообраних місцевих радах і існує декілька проблем:

- 40%-ні квоти введені лише для виборчих списків партій, а для складу місцевих рад в українському законодавстві така норма не встановлена. Через це дотримання партіями гендерних квот може стати формальним, а жінки – потрапити на «непрохідні» місця у списках;
- Партії можуть «обходити» гендерні квоти, включивши до списків номінальних кандидаток і домовившись з ними про подальшу відмову від балотування або від депутатського мандату в разі обрання» [14].

Харківська міськрада VII скликання 2015-2020 років налічувала 18 жінок (21,4% від усього складу), а після проведення місцевих виборів 2020 року, міськрада VIII скликання налічувала 28 жінок (33,3%), тобто є зростання на 10 осіб, що дорівнює 11,9%. Робимо висновок, що введення 40%-ї гендерної квоти хоч і не привело до 40%-го представництва жінок, але сприяло зростанню їх кількості у порівнянні з попереднім складом.

Щоб отримати місце в раді, організація партії повинна здобути не менше 5% дійсних голосів, поданих на виборах. У кожному «єдиному» списку одне місце резервується для кандидата під першим номером. Якщо партія пододала п'ятивідсотковий бар'єр, такий кандидат автоматично стає

обраним. Решта місць розподіляється між кандидатами зі списку. Виборці можуть впливати на порядок кандидатів у списку, віддаючи преференційні голоси, а кандидати, які отримали достатню кількість преференційних голосів, підіймаються у списку.

На місцевих виборах кожен виборець, який прийшов віддати свій голос отримав виборчий бюлетень відповідно до виборчого округу, в якому його чи її зареєстровано. Кандидат під першим номером не вказувався в бюлетені. Кожен виборець міг голосувати за один територіальний список, якщо забажає, за одного кандидата в цьому списку. Щоб піднятися у такому списку, кандидат повинен отримати не менше 25% від виборчої квоти. Квоту розраховують шляхом ділення загальної кількості голосів, поданих за партії, що подолали виборчий бар'єр, на кількість вакантних місць у місцевій раді. Усі політичні партії, що отримали принаймні п'ять відсотків дійсних голосів, беруть участь у розподілі місць. Місця розподіляються між такими партіями пропорційно до кількості голосів, отриманих на території проведення виборів, шляхом ділення кількості голосів, отриманих партією, на виборчу квоту. Результат такого ділення, округлений до цілого числа, показує, скільки місць виграла кожна партія. Якщо партія має право лише на одне місце завжди дістається кандидатові, що очолив її список.

Для розподілу решти мандатів використовується метод залишків. Кількість місць, отриманих політичною партією в кожному політичному окрузі, встановлюється шляхом ділення кількості голосів, поданих за територіальний список, на виборчу квоту. Решта місць, не розподілених в округах, віддається єдиному списку кожної партії, що подолала виборчий бар'єр, і ці місця заповнюються відповідно до послідовності кандидатів у списку, затвердженому політичною партією. Кандидати в такому єдиному списку, обрані в територіальних округах, пропускаються, і м'яця отримують ті, кого не було обрано в округах [97].

Українці зіштовхнулись з тим, що прийшовши на вибори вони не володіли інформацією про кандидатів, тому було важко обирати за кого саме

віддати свій голос. Вчені зазначають, що «Внаслідок складності пошуку або взагалі не розповсюдження самими партіями інформації про своїх кандидатів у депутати, чимало громадян виявилися необізнаними напередодні голосування щодо списків кандидатів і до приходу на дільниці не мали уявлення за кого їм голосувати. Тенденція посилилася також зазначеною раніше нерозвиненістю організаційної структури політичних партій, які делегували до виборчих списків раніше невідомих переважній більшості виборців осіб без досвіду громадської діяльності». А такої вчені вважають, що «у законодавстві було встановлено високий поріг (25% від виборчої квоти – кількість голосів виборців, необхідних для отримання одного депутатського мандата), подолавши який кандидат переміщується на початок партійного списку» [47, с. 1-14].

На нашу думку, пропорційна система з відкритими списками має низку переваг та особливостей. По-перше, така система дозволяє досягти мети, яку б було неможливо досягти через проведення виборів за мажоритарною системою, завдяки своїй гнучкості. По-друге, за умови застосування 5% виборчого бар'єра система є сприятливою для нових «облич» у політиці. І по-третє, дозволяє забезпечувати зв'язок виборців з обраними в округах депутатами.

Слід звернути увагу, що система з відкритими списками має і ряд недоліків, які потребують доопрацювань і змін. До таких недоліків необхідно віднести, те що місця в місцевих радах розподіляються не пропорційно до кількості зареєстрованих виборців у територіальних виборчих округах, а залежно від явки виборців у день голосування. Це означає, що округи з вищою явкою отримують більше місць, а округи з меншою явкою - менше. Це може вплинути на прийняття рішень у майбутніх місцевих радах, оскільки обрані депутати, ймовірно, будуть надавати перевагу округам з більшим представництвом внаслідок менш представлених округів при розподілі обов'язків. Наступним недоліком необхідно виділити складність

підрахунку голосів та встановлення результатів голосування, перевірка правильності голосів, внесених на бюлетень.

Хоча процедура голосування була спрощена, велика кількість виборців все одно не змогла нею скористатися. За результатами опитування громадської думки, проведеного Соціологічною групою «Рейтинг» у день виборів, 19% респондентів, що не брали участь у голосуванні, вказали саме неможливість голосувати поза місцем проживання (ця причина виявилася другою за значущістю після стану здоров'я – 20%) [97].

Соціологічні дані показали, що 42% українців, які цікавляться темою виборів і виборчих систем, підтримують відкриті списки, лише 5,6% виступають за мажоритарну систему [100].

Майже тридцять громадських організацій і партій звернулися до влади із закликом проводити вибори лише за відкритими списками. Відповідну заяву оприлюднили на сайті руху Чесно [102].

Таким чином, можна зробити висновок, що не дивлячись на складнощі, з якими зіштовхнулись виборці й партії, все одно підтримують вибори з відкритими списками. Хоча ці вибори набагато складніші. У майбутніх виборах необхідно більш детально ознайомлювати виборців з кандидатами за делегидь, через різні джерела інформації.

Водночас за оцінкою Комітету виборців України «день голосування на місцевих виборах в цілому відповідав стандартам вільних та демократичних виборів. Зафіксовані порушення чинного законодавства в переважній більшості не мали суттєвого впливу на результат голосування» [30].

2.3. Діяльність Центральної виборчої комісії, як постійно діючого державного органу

Відповідно до чинного законодавства України «Центральна виборча комісія є постійним діючим колегіальним державним органом, який діє на підставі Конституції України, цього та інших законів і наділений

повноваженнями щодо організації підготовки і проведення виборів Президента України, народних депутатів України, депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів, всеукраїнського і місцевого референдумів в порядку та в межах, встановлених цим на іншими законами України» [82].

В ч. 1 ст. 3 Закону України «Про Центральну виборчу комісію» зазначено, що «Комісія є колегіальним державним органом, який здійснює свої повноваження самостійно, незалежно від інших органів державної влади, органів місцевого самоврядування їх посадових та службових осіб» [82].

ЦВК забезпечує реалізацію і захист виборчих прав громадян та їх участь у референдумах, керуючись низкою законів, таких як, Конституція України [32], Виборчий кодекс України [8], Закон України «Про Центральну виборчу комісію» [82] та іншими законами України.

В ст. 4 Закону України «Про Центральну виборчу комісію» зазначено, що діяльність ЦВК здійснюється відкрито і публічно, а саме, що «На засіданні Комісії мають право бути присутніми без дозволу чи запрошення Комісії кандидати на пост Президента України, уповноважені представники кандидатів на пост Президента України у Центральній виборчій комісії, кандидати в народні депутати України, представники політичних партій у Центральній виборчій комісії, уповноважені представники ініціативних груп всеукраїнського референдуму, а також офіційні спостерігачі від громадських організацій в загальнодержавному окрузі (не більше двох осіб від однієї громадської організації), офіційні спостерігачі від іноземних держав, міжнародних організацій та представники медіа (не більше двох осіб від одного медіа)» [82].

До складу ЦВК входять 17 членів. З її числа обирається Голова Комісії, два його заступники та Секретар Комісії. Строк їх повноважень 7 років. Члени Комісії є публічними службовцями. За поданням Президента України ВРУ призначає і звільняє членів Комісії, а у поданні враховуються пропозиції депутатських фракцій і груп.

У науковій статті зі своїм керівником кваліфікаційної роботи під назвою «Організаційно-правова основа діяльності Центральної виборчої комісії України під час війни» [106, с. 20-24] нами була проаналізована робота членів Комісії й патронатної служби Комісії, а саме «В п. 1 ч. 1 ст. 34 Закону України «Про Центральну виборчу комісію» зазначено, що «Організацію роботи Голови Комісії, заступників Голови Комісії, секретаря Комісії, інших членів Комісії забезпечує патронатна служба Комісії» [82].

Згідно зі штатним розписом Членів Центральної виборчої Комісії на 2020 рік, кількість штатних посад патронатної служби ЦВК становить 23 посади [83].

Стосовно цього у науковій статті професорів О. Д. Лазор, О. Я. Лазор і доцента І. Г. Юник «Інституціоналізація патронатної служби в органах публічного управління та адміністрування України» проаналізовані співвідношення кількості посад працівників Членів Комісії та посад Патронатної служби ЦВК. А також зроблено висновок, що «Наведений кількісний склад працівників патронатної служби ЦВК становить 9,1 % від загальної кількості персоналу Секретаріату ЦВК (252 ос.). Однак, чи обґрунтована така кількість персоналу Секретаріату ЦВК, у структурі якого є декілька управлінь та низка відділів: організаційний (17 ос.), по забезпеченню діяльності членів комісії (17 ос.), взаємодії із засобами масової інформації (3 ос.) та інші для забезпечення діяльності 17 її членів – невідомо.» [36, с. 95].

Отже, посилаючись на штатний розпис ЦВК на 2020 рік, слід дослідити чи потребує наша країна в такій кількості співробітників ЦВК, особливо під час війни в Україні, коли відповідно до ч. 1 ст. 19 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [74] вибори Президента України, Верховної Ради України, Верховної Ради Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування заборонені [106, с. 20-24].

На думку кандидата юридичних наук Романюка П. В., а саме в науковій роботі «Шляхи реформування Центральної виборчої комісії» наведено, що

«Змін потребує не тільки порядок призначення членів ЦВК алей і процедура припинення їхніх повноважень. Положення Закону України «Про Центральну виборчу комісію» (про те, що парламент за пропозицією Президента України з будь-яких підстав може достроково припинити повноваження усього складу ЦВК) справляє негативний вплив на рівень незалежності та неупередженості членів ЦВК. У зв'язку з чим рекомендується чітко визначити законом підстави дострокового припинення повноважень ЦВК. Зважаючи на вищезазначене, з метою формування незалежної інституційної моделі адміністрування виборів, вбачається можливим реформування ЦВК в напрямках вдосконалення:

1. порядку формування, який має носити ротаційних характер та відображати інтереси як коаліційних так і опозиційних політичних сил, а також забезпечувати представництво (окрім законодавчої) гілок влади, насамперед судової;
2. процедури припинення повноважень ЦВК, яка повинна мати чітко визначний законодавчий характер» [94, с. 236-237].

Аналізуючи вищевикладене, ми прийшли до висновку, що кількісний склад та строк повноважень ЦВК необхідно змінювати, а саме у складі комісії повинні бути і представники суду, які компетентні в питаннях виборчих спорів і суперечок. А також необхідно замінити представників партії які займають більшість у ВРУ, на меншість, щоб зменшити зацікавленість для власної вигоди. Що стосується строку повноважень 7 років, то цей термін необхідно теж переглянути, та зробити більш доступну і гнучку зміну членів Комісії, з легкою ротацією, що може призвести до нових ідей від нових членів Комісії.

На ЦВК покладена відповідальність за адміністрування всіх етапів виборчого процесу, виконуючи свої повноваження згідно з законами України. З часом ЦВК поступово підвищує свій професіоналізм та якість послуг, які надає учасникам виборчого процесу.

За часи своєї роботи ЦВК забезпечила розробку нормативно-правових актів на виконання ВК України [8] та Закону України «Про всеукраїнський референдум» [54]. Неодноразово Комісією були висунуті пропозиції щодо покращення виборчого законодавства, впроваджене щорічне звітування про свою діяльність, інформація висвітлена у відкритих джерелах. Впровадженні екскурсії для учнів і студентів для ознайомлення з виборчим процесом. Також Комісія бере участь у просвітницьких форумах та співпрацює з молоддю через Інтернет-ресурси.

Саме для підвищення якості роботи комісією була розроблена постанова №8 від 16 січня 2020 року «Про стратегічне планування Центральної виборчої комісії» де було затверджено Положення про комітет стратегічного планування, на який покладено обов'язок упродовж трьох місяців розробити проект стратегічного плану Центральної виборчої комісії [78].

У постанові Центральної виборчої комісії «Про стратегічний план Центральної виборчої комісії на 2020-2025 роки» зазначено, що «Чергові вибори Президента України 31 березня 2019 року та позачергові вибори народних депутатів України 21 липня 2019 року були визнані громадським суспільством України та представниками міжнародної спільноти вільними та чесними, організованими на високому рівні» [79].

Одночасно з проведенням цих двох виборчих компаній виявилися системні проблемами, успадковані з попередніх виборів. Серед них: неналежне матеріально-технічне забезпечення комісій нижчого рівня. Надмірна бюрократизація процесу реєстрації кандидатів, велика кількість помилок при складанні протоколів підрахунку голосів через їх складність і труднощі заповнення. Тому Комісія прагне вдосконалити виборчий процес, усуваючи проблеми в межах своєї компетенції.

На нашу думку, ухвалення ВК України, суттєво змінив виборчі системи на виборах народних депутатів України на місцевих виборах, але слід зазначити, що даний кодекс потребує доопрацювань, а саме внесення змін та

доповнень про проведення виборів після закінчення війни або припинення воєнного стану, усунення правових колізій та технічних помилок.

Знову повертаючись до Стратегічного плану, то він передбачав удосконалення наступних положень:

- інституційна спроможність, тобто підвищення кваліфікації працівників Комісії;
- якість і прозорість, а саме створення та забезпечення функціонування офіційного веб-сайту щодо діяльності регіональних і територіальних представництв Комісії;
- просвіта, а саме створення онлайн-курсу з громадянської освіти виборців, щодо виборчих прав та свобод громадян;
- інклюзивність/удосконалення нормативно-правової бази, щодо спрощеного доступу виборців до виборчого процесу;
- технологічна модернізація – впровадження новітніх технологій у виборчий процес, їх пілотування та впровадження;
- співпраця з профільними міжнародними організаціями, обмін інформацією і досвідом, а також нові дослідження виборчих прав.

Але повномасштабне вторгнення російської федерації змінило багато планів та привело до великої кількості труднощів, це стосується і роботи Комісії та виконання цілей Стратегічного плану Центральної виборчої комісії на 2020-2025 роки [78].

Попри те, що наразі неможливо передбачити тривалість воєнного стану в Україні, вибори залишаються основою для розбудови демократичного суспільства, а також, ЦВК має вжити всіх заходів у межах надання їй повноважень щодо розвитку демократії в Україні та забезпечення готовності до проведення загальнодержавних і місцевих виборів, питання призначення (чи оголошення початку виборчого процесу) який гостро постане одразу після припинення чи скасування воєнного стану в Україні [53].

Слід звернути увагу, що ворог може скористатися важким становищем після закінчення війни та розхитувати наше суспільство в обранні законної

влади. Тому слід підготувати достойних кандидатів для обрання їх громадянами України на загально державних та місцевих виборах та розробити стратегію «безпечних» виборів для всіх учасників виборчого процесу з залученням правоохоронних органів в тій кількості в якій буде доцільно.

При цьому необхідно урахувати пошкодження виборчої інфраструктури та значна частина замінованої території, спричинені воєнними злочинами російської федерації проти України, а також безпрецедентну хвилю примусової міграції населення. Все це зумовило необхідність часткового оновлення стратегічного бачення розвитку центральної виборчої комісії з нагальним провадженням інформаційних технологій у виборчому процесі.

У зв'язку з перешкодами у повному та своєчасному виконанні окремих стратегічних заходів, передбачених Стратегічним планом в умовах воєнного стану, Комісія внесла до нього зміни, які закріпила у постанові ЦВК №104 від 05 жовтня 2022 р. «Про внесення змін до Стратегічного плану Центральної виборчої комісії на 2020 – 2025 роки» [53].

В Україні активно постає питання щодо гендерної політики, у науковій статті «Теоретична основа гендерної політики у публічному управлінні» викладена думка, що «Державне забезпечення рівних прав та можливостей для жінок і чоловіків включає в себе практичне та стратегічне спрямування діяльності державних структур для створення сприятливих умов для реалізації конституційних прав громадян як рівних суб'єктів політичних та суспільних відносин. Забезпечення гендерної рівності державою в суспільстві відбувається через створення гендерної політики, метою якої є включення гендерного підходу в усі сфери політичного та суспільного життя» [19].

Враховуючі євроінтеграційний напрям України питання гендерних квот стає все більш актуальним. В науковій роботі Лазор О. Д., Лозор О. Я., Юник І. Г., Шевчук Ш. О під назвою «Гендерна збалансованість в органах публічної влади та публічного управління в Україні» досліджуються гендерні аспекти публічної влади та публічного управління і зазначено, що

«Центральна виборча комісія провела моніторинг місцевих виборів, на основі якого сформувала відомості щодо гендерного представництва кандидатів у депутати та обраних представників місцевих рад, а також на посади посадових осіб територіальних громад: міських голів та обраних сільських, селищних і міських голів на місцевих виборах 2015 р. та 2020 р.». [37, с. 91]. По висновками ЦВК, необхідно підкреслити, що на місцевих виборах 2020 року кількість жінок серед кандидатів у депутати зросла у 9,1 % на відміну від виборів проведених у 2015 році.

За час своєї роботи ЦВК надає щорічні звіти своєї роботи, які є доступними й відкритими для кожного.

В період важкого воєнного 2022 року ЦВК не на день не припиняла своєї роботи. 4 квітня 2022 року Комісія встановила, що на період дії воєнного стану на окремих територіях України (де перебувають збройні сили російської федерації) зупиняється повноваження та діяльність ТВК і їх членів у зв'язку з наявністю загрози громадській безпеці та порядку, життю і здоров'ю членів таких виборчих комісій, а також загрози організації, підготовки та проведення російською федерацією незаконного референдуму чи виборів. 15 липня ЦВК постановою затвердила Заяву та звернулася до Міністерства закордонних справ з проханням довести до відома текст цієї Заяви до іноземних держав та міжнародних організацій, які ЦВК закликала засудити спроби російської федерації провести на тимчасово окупованих територіях України псевдореферендумів та посилити політико-дипломатичний тиск на російську федерацію та подати їй чіткі сигнали щодо невідворотних негативних наслідків для неї за чергову спробу протиправної зміни міжнародного визначення кордонів України [21, с. 9-10].

За цей складний для країни рік ЦВК довелося приймати нетипові рішення, які закріплені в Постанові, а саме «Про деякі питання діяльності територіальних виборчих комісій, що здійснюють підготовку та проведення місцевих виборів, у період дії воєнного стану» [57], чим саме зупинено виконання повноважень та діяльність ТВК. Наступна нетипова постанова від

ЦВК це «Про пропозиції щодо вдосконалення законодавства України, спрямовані на забезпечення підготовки та проведення виборів після припинення чи скасування воєнного стану в Україні» [75].

Станом на 31 грудня 2022 року отримано, здійснено попередній розгляд та зареєстровано 4 105 вхідних документів. Зареєстровано 1 247 вихідних документів, а сформовано та відправлено – 1 800 пакетів для відправлення. 241 подання місцевих організацій політичних партій – суб'єктів подання кандидатур до складу територіальних виборчих комісій щодо заміни членів територіальних виборчих комісій; опрацювання 655 рішень територіальних виборчих комісій з питань заміщення депутатів місцевих рад у межах відповідних регіонів України та інформації про перебіг виборчого процесу відповідних місцевих виборів згідно з Порядком інформування ЦВК про перебіг виборчого процесу місцевих виборів, затвердженим постановою Центральної виборчої комісії від 25 серпня 2020 року №200 [71]. [21, с. 17-18].

Загалом протягом 2022 року ЦВК провела 39 засідань та прийняла 122 постанови. Деякі з засідань проходили через відеоконференції.

У 2023 році ЦВК активно продовжила розпочату у 2022 році роботу з підготовки до післявоєнних виборів.

Саме ЦВК створила три робочі групи, до складу яких увійшли члени Комісій та співробітники їх секретаріату, народні депутати України, представники державних організацій, громадські та міжнародні організації. Перша робоча група займається напрацюванням плану заходів щодо організації підготовки та проведення післявоєнних виборів. Друга робоча група з напрацювання механізмів актуалізації відомостей про виборців для забезпечення проведення післявоєнних виборів. А третя робоча група напрацьовує пропозиції щодо організації голосування виборців, які проживають або на день проведення голосування перебувають на території іноземних держав. Робота над підготовкою до повоєнних виборів триває. Результати напрацювань робочих груп надалі обговорюватимуться на

нарадах ЦВК та будуть надіслані у формі пропозиції до Верховної Ради України [22, с. 9].

Станом на 29 грудня 2023 року ЦВК провела 40 засідань та прийняла 83 постанови. Опрацювала - 9422 вхідних документа та 2850 оформила та відправила вихідні документа.

У 2023 році основними темами були, зокрема, підготовка до повоєнних виборів та важливість цієї підготовки, незаконність псевдореферендумів російської федерації на українських територіях, відновлення роботи Державного реєстру виборців тощо. Та найбільша увага українців і міжнародної аудиторії була прикута до теми парламентських виборів. Тому Голова та члени ЦВК активно брали участь у заходах, які організувала ЦВК, та долучилась до заходів, які організувала ВРУ, громадські організації чи міжнародні партнери з метою обговорення проблематики виборів в Україні та напрацювання шляхів вирішення викликів [22, с. 51].

Комісія постійно співпрацює з міжнародними організаціями, налагоджують контакти, обмінюються світовим досвідом. Голова ЦВК брав участь в експертному круглому столі «Захист виборів», який проходив у Стокгольмі за сприянням International IDEA та у парламентській конференції організованій ПАРЄ та Швейцарським парламентом.

ЦВК тісно співпрацює з Міжнародною фундацією виборчих систем (IFES). Результатом спільної роботи було розроблено алгоритм організації голосування українських громадян за кордоном з урахуванням різних перешкод. Опрацьовано різні заходи для розширення територіальних меж персонального голосування, механізм удосконалення умов для поштового та електронного (Інтернет) голосування. Ці питання вимагають внесення відповідних змін до виборчого законодавства.

У Брюсселі відбувся дводенний парламентський діалог на тему «Виклики та потреби щодо організації проведення голосування за кордоном для післявоєнних виборів в Україні».

Члени ЦВК брали участь у різних заходах за кордоном на теми «Стійка демократія для успішної відбудови України», «Співпраця у сфері кіберготовності виборів», «Антикорупція та єдність», «Онлайн фінансування компаній: виклики та рішення», «Виклики у проведенні виборів у 21 сторіччі», «Вдосконалення виборчих процесів та виборів: роль центрів підготовки учасників виборчих процесів» та багато інших.

Сьогодні ЦВК активно проводить роботу із напрацювання змін до законодавства, спрямованих на подолання викликів післявоєнного періоду. Окремі з них було покладено в основу постанови «Пропозиції щодо вдосконалення законодавства України, спрямовані на забезпечення підготовки та проведення виборів після припинення чи скасування воєнного стану в Україні» [75]. Однак ці дискусії ще тривають і будуть вноситись зміни й пропозиції, дивлячись на обставини які нас оточують.

На нашу думку, у ЦВК зараз є багато часу для внесення змін до процедур голосування, щоб забезпечити безпеку та доступність до виборців включаючи дистанційне або електронне голосування. Налагодити взаємодію з військовими, правоохоронними органами та іншими державними структурами для забезпечення безпеки під час виборів. Забезпечити кібербезпеку та захист виборчих даних від можливих атак. А також організувати виборчий процес для внутрішньо переміщених осіб і біженців, щоб вони могли реалізувати своє виборче право. Всі ці заходи необхідні та повинні бути спрямовані на підтримку демократичного процесу навіть у складних умовах війни.

ВИСНОВКИ ДО 2 РОЗДІЛУ

Проаналізувавши місцеві вибори в Україні у 2020 році, які відбулися 25 жовтня, можна відзначити, що вони були значущими з кількох причин, включаючи нововведення в законодавстві, політичні тенденції та загальну ситуацію в країні.

Одним із значущих моментів це те, що вибори відбувалися за новою виборчою системою з відкритими списками, що дозволило виборцям голосувати не лише за партію, а й за конкретного кандидата в її списку. А також ВК України передбачає обов'язкове дотримання гендерної квоти – не менше 40% осіб однієї статі у виборчих списках партій.

Однією з головних тем виборів було продовження процесу децентралізації. Це дозволило громадам отримати більше повноважень і фінансових ресурсів. Ці вибори показали значну конкуренцію між новими політичними силами та традиційними партіями.

Щодо явки виборців, то вона була дещо нижчою порівняно з попередніми виборами. Згідно з офіційними даними ЦВК, явка склала близько 37% виборців. Пандемія COVID-19 вплинула на виборчу активність. У багатьох регіонах були введені карантинні обмеження, що могли спричинити зниження явки на вибори. А іншою проблемою не явки на вибори було те, що виборці не проживають там де вони зареєстровані і тому не мають можливості віддати свої голоси.

ЦВК як постійний діючий орган організувала і провела місцеві вибори, а також продовжила роботу і в воєнні часи не зупиняючись, приймаючи нетипові рішення та й зараз продовжує напрацьовувати процедуру майбутніх виборів.

Проблеми та виклики з якими зіштовхнулась держава при проведенні виборів стала недостатня поінформованість виборців про нові правила та процедури голосування, що теж стало викликом. На майбутніх виборах в Україні про це потрібно подбати заздалегідь, щоб не повторювати ту ж саму помилку.

Загалом місцеві вибори в Україні 2020 року були важливим кроком у процесі демократичних перетворень і децентралізації. Незважаючи на низьку явку та деякі організаційні труднощі, вибори показали значну політичну активність і конкуренцію на місцевому рівні. Нововведення в законодавстві,

такі як відкриті списки та гендерні квоти, зробили виборчий процес більш прозорим та представницьким.

РОЗДІЛ 3

НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИБОРІВ В УКРАЇНІ

3.1. Зарубіжний досвід розвинених країн світу, щодо вдосконалення організації виборчого права

Вибори в розвинених країнах світу характеризуються високим рівнем демократичних стандартів, розвиненою інфраструктурою та наявністю рівних виборчих систем, а також кожна виборча система є унікальною та має свої особливості. Однак, як вдало зазначають експерти Міжнародного інституту демократії та сприяння виборам (International IDEA): «На базовому рівні, виборчі системи покликані трансформувати голоси, подані на загальних виборах, в місця для партій та кандидатів переможців» [2, с.5].

В країнах ЄС вибори відбуваються за різними системами та законами, що відображають їх історичні та політичні особливості. До основних аспектів, які характеризують виборчі процеси в країнах ЄС, а саме більшість країн ЄС використовують пропорційну систему, де місця в парламенті розподіляються пропорційно до кількості отриманих голосів. Це сприяє представленню різних політичних сил.

Велика Британія використовує мажоритарну систему, де кандидати обираються в одномандатний округ. Така система часто призводить до формування стабільних урядів, але може обмежувати представництво менших партій.

У кожній країні ЄС вибори регулюються спеціальними законами, які визначають процедури проведення виборів, права та обов'язки виборців та кандидатів.

Щодо кодифікації, то уніфікація виборчого законодавства можлива не у всіх країнах, особливо на місцевому рівні. У федеративних державах

Європи, регулювання місцевих виборів належить до компетенції представницьких органів суб'єктів федерації.

Попри на різні підходи до цього процесу, які впливають з різних правових традицій у європейських країнах, виборчі кодекси зараз існують у приблизно двадцяти країнах Європи. Серед них можна виділити держави з правовою традицією, такі як Бельгія, Франція, та інші. А також країни, які пережили перехід до демократії, а саме Молдова, Албанія, Вірменія, Грузія та Польща.

Деякі країни мають єдині законодавчі акти, які, хоч і не називають кодексами, але регулюють проведення як національних, так і місцевих виборів. Ці акти діють у таких країнах, як Іспанія, Канада, Велика Британія, Швеція, Нідерланди.

До основних цілей кодифікації необхідно віднести забезпечення системності та узгодженості нормативних документів на основі єдиних принципів виборчого права, спільних для всіх видів виборів, наступна ціль це подолання численності виборчих законів та уникнення перетину предметів регулювання різних актів.

Таким чином, нами зроблені висновки, що прийняття ВК України дозволило Україні приєднатись до числа провідних європейських держав, які зміцнили виборче законодавство.

У підручнику «Конституційне право в Україні» зазначено, що «Вибори президента будь-якої країни безпосередньо народ – це більш демократична практика, ніж вибори президента парламентом (Федеративна Республіка Німеччина) або колегією виборщиків (США). У сучасних умовах такі вибори передбачені конституціями Австрії, Фінляндії, Румунії, Словенії, Литви. Проте ця відмінність не має принципового значення. Головним у цьому разі є те, що шляхом загальних виборів Президент України одержує свій мандат безпосередньо від народу, що дає йому можливість бути політично незалежною, автономною щодо інших гілок державної влади в Україні фігурою» [96, с. 307].

Основні форми безпосередньої демократії у всіх державах-членах ЄС закріплені на конституційному рівні. Проте варто зазначити, що обсяг такого регулювання варіюється залежно від внутрішньополітичної ситуації в конкретній державі та демократичних процесів, які відбувалися в Європі після Другої світової війни.

Порядок підготовки та проведення виборів у країнах ЄС регулюється спеціальними виборчими законами. В деяких країнах ЄС кодифікація законодавства, особливо на місцевих виборах, є неможливою. До таких країн належать держави з федеративним устроєм, оскільки в них регулювання підготовки й проведення місцевих виборів входить до компетенції представницьких органів суб'єктів федерації, для прикладу, це Німеччина у складі якої входить 16 земель та Австрія, яка складається з 9 земель.

У науковій статті Марчук М. І. та Гудзь Л. В. висловлена думка, щодо критеріїв наявності активного виборчого права в країнах ЄС та України, у роботі зазначено, що «Суб'єктивне виборче право поділяється на: активне виборче право (право обирати) та пасивне виборче право (право бути обраним). Законодавство країн Європи для місцевих виборів встановлює такі критерії наявності активного виборчого права: проживання на території відповідної адміністративної одиниці (ценз-осілості) або в деяких країнах, як приклад у Франції – сплата податків до бюджету комуни. Другим критерієм та особливістю виборчого законодавства держав ЄС є умова за якої для участі у місцевих виборах не потрібно бути громадянином країни. В Україні до участі у місцевих виборах допускаються тільки громадяни України, які мешканцями окремої територіальної громади» [39, с. 121].

Відповідно до п. 4.2. ст. 1 Додаткового протоколу 2009 року до Європейської хартії місцевого самоврядування передбачено надання негромадянам такого права лише «у випадках, коли Сторона згідно зі своїми конституційним порядком так вирішить, коли це відповідає міжнародно-правовим зобов'язанням сторони» [12].

З вище наведеного можна зробити припущення, що в Україні теж необхідно змінити критерій, де голосувати можуть тільки громадяни країни. У зв'язку з воєнними діями в Україні багато громадян виїхали за кордон, а є люди які проживають багато років в Україні та повинні мати право теж віддати свої голоси, в тому випадку, якщо ці люди планують й далі проживати на цій території, але такі зміни необхідно вносити в Конституцію України.

Досвід країн членів ЄС, як загальносвітовий в цілому, показую, що механізми права голосу на виборах не за місцем включення до списків виборців можуть бути різноманітними. До них належать, наприклад, голосування за відкріпними посвідченнями на спеціально визначених дільницях (Австрія), голосування на території дипломатичних і консульських представництв (Естонія, Іспанія, Латвія тощо), голосування поштою (Австрія, Бельгія, Велика Британія, Греція та ряд інших країн), голосування за довіреністю (Бельгія, Велика Британія, Нідерланди, Франція), голосування за місцем перебування – вдома, в лікарнях тощо (Греція, Латвія, Литва). До новітніх технологій голосування можна віднести голосування через Інтернет: кожен виборець за бажанням отримує на електронну пошту ім'я та пароль доступу і може реалізувати своє активне виборче право у будь-якому місці, де є зв'язок з мережею Інтернет [6, с. 24].

Закордонний досвід розвинених країн у вдосконаленні організації виборчого права є важливою сферою для вивчення й впровадження передових практик. Кожна країна з високим рівнем демократії прагне забезпечити чесність, доступність і ефективність виборчого процесу, запроваджуючи інновації в законодавстві та технічних засобах.

Розглянемо сучасну країну Естонію, яка стала першою країною, що надала своїм громадянам можливість голосувати на парламентських виборах через Інтернет, провела перший у світі електронний перепис населення та запропонувала іноземцям отримати цифрове громадянство. Ця невелика балтійська держава за два десятиліття після розпаду СРСР стала світовим

лідером у сфері державних електронних послуг. В перше у світі 26 лютого 2007 року пройшли електронні вибори в Естонській Республіці.

На даний час громадянам Естонії доступний різноманітний спектр електронних послуг, таких як: е-кабінет, е-вибори, е-податковий департамент, е-кадастрова книга, е-нотаріус, е-справа, е-право, е-поліція, е-школа, е-пенсія, е-рахунки, е-квитанція та інші. На думку науковців Архіпової Є. О. та Дмитренко Н. О. «Це демонструє активну фазу впровадження електронного урядування в цій країні. Більша частина населення настільки позитивно сприйняла концепцію електронного урядування, що традиційні форми ведення державних справ в Естонії назавжди відійшли в минуле. Адже кожна людина цінує свій вільний час, зручне отримання державних послуг та реалізацію своїх прав, і саме реалізації концепції електронного урядування, яка дає можливість ведення справ через мережу Інтернет, дозволяє отримувати ці переваги» [3, с. 149].

Електронне голосування є унікальною новацією естонців. Для того, щоб скористатися такою можливістю, мешканцю Естонії потрібно чинна ID-карта, комп'ютер та необхідно встановити програму, яку можна завантажити з сайту виборчої комісії. Крім того, можна голосувати за допомогою мобільного пристрою через спеціальну ідентифікацію SIM-карти. Голосування триває 4-6 днів, і протягом цього часу виборець може змінювати свій голос необмежену кількість разів. Однак в останній день виборчого періоду змінити вибір вже не можна.

Слід зауважити, що електронне голосування суттєво пришвидшує підрахунок голосів, враховує потреби людей з обмеженими можливостями та підвищує виборчу активність.

Розвинена Європейська країна Швейцарія має розвинену систему виборів, яка забезпечує максимальну участь громадян. Особливістю швейцарської системи є часті референдуми та голосування поштою. Поштова система голосування у Швейцарії, дозволяє більш гнучко підійти до

організації процесу та забезпечує участь тих громадян, які не можуть бути присутніми на виборчих дільницях.

У Німеччині питання вдосконалення виборчого права зосереджується на прозорості й безпеці процесу. Конституційний суд Німеччини у 2009 році визнав, що електронні виборчі пристрої не відповідають конституційним вимогам щодо прозорості та доступності перевірки результатів. Відтоді Німеччина не використовує електронні пристрої для голосування, зосереджуючись на покращенні й вдосконаленні безпеки паперових бюлетенів та інфраструктури виборчих дільниць.

У Франції основні зусилля спрямовані на підвищення доступності виборчого процесу через розширення можливостей для голосування за межами країни. На президентських виборах 2017 року вперше були використані електронні урни для голосування виборців за кордоном, що дозволило підвищити участь серед діаспори. Уряд Франції також розглядає впровадження електронного голосування в майбутньому для внутрішніх виборів.

Перейдемо на інший континент, а саме Північну Америку, у США активно використовують різні форми голосування – від традиційного паперового до електронних пристроїв. Однією з ключових проблем в країні є нерівномірність доступу до сучасних технологій, адже в кожному штаті встановлені свої правила та процеси. При цьому велика увага приділяється вдосконаленню механізмів голосування для людей з обмеженими можливостями та тих громадян, які на день голосування перебувають за кордоном, включаючи голосування поштою та є навіть можливість у достроковому голосуванню.

Організація виборчого процесу в Канаді зосереджується на забезпеченні максимального доступу до виборчого процесу для всіх громадян, включаючи представників корінних народів, людей з обмеженими можливостями та мешканців віддалених регіонів. Голосування поштою

можливе для тих регіонів, хто не має змоги дістатися виборчих дільниць через суворий клімат Канади.

На нашу думку, організація і проведення виборів у різних країнах світу свідчить про різноманітність підходів і рішень, що враховують національні особливості, рівень розвитку технологій та доступність всіх громадян віддати свій голос.

2024 рік є особливим у світі з огляду на кількість виборчих процесів у світі. В новинах BBC Україна надруковано статтю «2024 – рік виборів у світ. Де вони надважливі для України», в якій зазначено, що «Вперше в історії настільки велика кількість виборців голосуватиме у понад 70 країнах. Серед держав, де відбудуться вибори, є такі гіганти як США, Індія, Індонезія, Пакистан, Мексика. Пройдуть вибори й в низці європейських країн, таких як Британія, Австрія, Молдова та Грузія, а громадяни ЄС оберуть Європарламент» [15].

В статті виділені десять голосувань, результати яких матимуть вплив на Україну та її підтримку під час ведення війни, а саме: Тайвань, росія, Індія, Європарламент, Німеччина, Грузія, США, Австрія, Молдова та Велика Британія. Оскільки наша країна, дуже пов'язана з отриманням економічної та військової допомоги, то розпал нових воєнних конфліктів у світі може стати для нас фатальним. Що до виборів в росії, то інтриги ніякої не має і ще до їх проведення було відомо хто переможе, тому що два десятки років там не змінюється влада, то й про зупинку війни говорити не має з ким. Від країн Європи чекаємо чіткі кроки підтримки та спільного майбутнього. А найважливіші вибори відбудуться США і які чекає весь світ, через те, що це сильна і впливова держава у світі.

3.2. Передумови проведення виборів в Україні у післявоєнний час

Відповідно до ч. 1 ст. 19 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» вибори Президента України, Верховної Ради України,

Верховної Ради Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування заборонені [74]. Виходячи з того, що Президентом України продовжено дію воєнного стану та загальної мобілізації до 09 листопада 2024 року [61], вибори які були передбачені скасували, а термін їх проведення стає невизначеним і прямо корелює з часом завершення війни в нашій державі. Однак рано чи пізно в Україні гостро виникне питання проведення виборів в умовах післявоєнного стану.

Сьогодні наша країна веде боротьбу за свою незалежність та демократичні цінності як свої так і всього цивілізованого світу, які і після перемоги необхідно буде продовжувати. Вже зараз необхідно працювати над можливими викликами з якими в будь-якому випадку зіштовхнеться наша держава та оцінювати можливі ризики, для відновлення нормального функціонування демократичних інститутів Це особливо важливо в контексті підготовки до проведення перших післявоєнних виборів, які будуть найскладнішими в історії незалежної України.

Хоча повне усвідомлення викликів і масштабів проведення післявоєнних виборів стане можливим лише після перемоги України, вже зараз можна виділити кілька основних їхніх груп. Частина викликів ми описували в науковій роботі з науковим керівником. Далі розглянемо головні на нашу думку виклики.

Відсутність законодавства в галузі виборчого права у напрямі визначення підстав, організації, строків призначення й проведення виборів у післявоєнний період шляхом внесення змін до таких законодавчих актів як закони України «Про правовий режим воєнного стану» [74], «Про місцеве самоврядування в Україні» [66], «Про військово-цивільні адміністрації» [50], «Виборчий кодекс України» [8] тощо.

Суттєве скорочення населення в певних регіонах України, деяких територіальних громадах вимагає проведення перепису населення, створення нової бази виборців, а це в свою чергу складний і тривалий процес, який вимагає чималих фінансових, економічних й організаційних ресурсів;

Логістичні перешкоди на шляху у виборців, які перебувають за кордоном. За оцінками МЗС, понад 8 млн. громадян стали біженцями під час війни. Логістика їх перебування дуже широка, що унеможливило реалізацію їхнього виборчого права всюди;

Окремі регіони України після війни переважно або частково зруйновані, зокрема й належні для проведення виборів адміністративні будівлі. Їхня відбудова або організація і транспортування територіальних виборчих комісій, виборців на місця створення виборчих округів займе чимало часу й засобів.

Відновлення політичної конкуренції на виборчій арені. За період війни з політичного простору України зникла переважна більшість політичних партій. Лице політичної системи сьогодні представлене тільки політичними силами у Верховній Раді України й місцевих радах. Однак це не представляє демократичну конкурентну політику і в післявоєнний період виникне нагальна потреба її відродження. [105, с. 345-346].

На думку кандидата юридичних наук Мохончука Б. С. слід додати «виклики, які зумовлені тимчасовою окупацією територій. Відновлення функціонування усіх суспільно-політичних інститутів та проведення виборів на них може потребувати значних зусиль та часу, а головне пошуку балансу між реінтеграцією громадян та протидією загрозам для державного суверенітету і незалежності. І чим триваліше була окупація територій (окремі з яких перебувають в такому статусі ще з 2014 року) – тим гостріше стоятиме ця група викликів» [43, с. 103].

Вчені Ключковський Ю і Венгер В. зазначають, що «Ключовим питанням підготовки й проведення виборів в Україні є безпека виборчого процесу, яка потребує врахування і законодавчого вирішення щонайменше трьох основних блоків проблем. По-перше, національно безпека – вирішення питань пропорційного обмеження активного і пасивного виборчого права для осіб, участь у виборах яких загрожуватиме національній безпеці та обороні. По-друге, фізична безпека – створення умов (припинення бойових дій,

розмінування), коли не тільки процеси голосування, підрахунку голосів і встановлення результатів виборів будуть безпечними, але й, що не менш важливо, всі виборчі процедури та активності кандидатів (насамперед агітація) зможуть відбуватися в безпечному середовищі. По-третє, інформаційна безпека – вкрай важливо розробити та оперативно імплементувати ефективні інструменти протидії пропаганді, різним формам маніпуляції свідомістю виборців (поширення рейкових новин, дезінформація тощо), зловживання сучасними цифровими (диджиталізованими) інструментами комунікації тощо» [24, с. 25].

Це далеко не весь перелік викликів, з якими нам доведеться зіштовхнутись, оскільки багато чинників від чого вони залежать. Скільки по часу ще буде війна, на яких умовах вона закінчиться, яке буде економічне становище в країні, демографічне та яка буде безпекова ситуація. Але було б великою помилкою вирішувати такі складні питання тільки дочекавшись закінчення війни. Ці питання розглядаються й обговорюються вже зараз.

Центральна виборча комісія видала постанову «Про пропозиції щодо вдосконалення законодавства України, спрямовані на забезпечення 25 стану в Україні» [75]. Яка спрямована на забезпечення підготовки та проведення виборів після припинення чи скасування воєнного стану в Україні.

В Постанові зазначено, що «Додаткові виборчі дільниці утворюватимуться на тимчасовій основі на час проведення загальнодержавних виборів з метою необхідності забезпечення реалізації права голосу виборців, які змушені були залишити або покинути своє місце проживання з указаних причин.

Пропонується додаткові виборчі дільниці утворювати у разі необхідності на території України у місцях компактного поселення внутрішньо переміщених осіб, містечках зі збірних модулів, гуртожитках, оздоровчих таборах, будинках відпочинку, санаторіях, пансіонатах, готелях тощо за рішенням Центральної виборчої комісії, ухваленим не пізніше початку виборчого процесу чергових загальнодержавних виборів, а у разі

призначення позачергових загальнодержавних виборів – не пізніше ніж на десятій з дня початку виборчого процесу таких виборів» [75].

Центральною виборчою комісією були створені чотири робочі групи, до складу яких увійшли члени Комісій та співробітники їх секретаріату, народні депутати України, представники державних організацій, громадські та міжнародні організації. Перша робоча група займається напрацюванням плану заходів щодо організації підготовки та проведення післявоєнних виборів. Друга робоча група з напрацювання механізмів актуалізації відомостей про виборців для забезпечення проведення післявоєнних виборів. А третя робоча група напрацьовує пропозиції щодо організації голосування виборців, які проживають або на день проведення голосування перебувають на території іноземних держав. Робота над підготовкою до повоєнних виборів триває. Результати напрацювань робочих груп надалі обговорюватимуться на нарадах ЦВК та будуть надіслані у формі пропозиції до Верховної Ради України [22, с.12-19].

Щодо співпраці з міжнародними організаціями та країнами, то у Брюсселі відбувся дводенний парламентський діалог на тему «Виклики та потреби щодо організації проведення голосування за кордоном для післявоєнних виборів в Україні» [22, с.58].

За підтримки Ради Європи з метою підготовки перших післявоєнних виборів з 25 по 27 вересня 2024 року українська делегація, до складу якої увійшли представники Центральної виборчої комісії та Міністерства закордонних справ України, взяла участь у триденному візиті до Лісабону.

Візит здійснювався з метою підготовки до перших післявоєнних виборів в Україні, зокрема, в контексті забезпечення виборчих прав українців, які проживають за кордоном, оскільки близько 70 000 українських виборців наразі проживають у Португалії внаслідок міграційних процесів, спричинених війною. Цей візит надав можливість обміну думками і з інших питань, пов'язаних з виборами, які можуть бути корисними в рамках підготовки до післявоєнних виборів [99].

З другого по третє липня 2024 року в штаб-квартирі Ради Європи у Страсбурзі відбувся Діалог високого рівня III «Добре демократичне врядування в Україні: досягнення, виклики та шлях вперед у післявоєнний період.» Протягом двох днів ключові українські зацікавлені сторони обговорювали шляхи вдосконалення законодавчої бази для багаторівневого врядування та виборів у світлі європейських стандартів, передового досвіду та статусу України як країни-кандидата на вступ до ЄС за модерації секретаріатів Парламентської асамблеї Ради Європи та Конгресу місцевих і регіональних влад Ради Європи [44].

Сподіваємось на підтримку, обмін досвіду та взаємовигідну співпрацю між нашою країною та країнами партнерами.

3.3. Підготовка законодавчої бази до виборів після війни

Підготовка законодавчої бази до виборів після війни є важливим та складним процесом, який має врахувати не лише загальні принципи демократичних виборів, але й специфічні обставини, що виникають у повоєнний період. Розглянемо деякі аспекти, які на нашу думку є важливими та актуальними.

Повоєнна ситуація в Україні вимагає адаптації чинного виборчого законодавства. Тому у ВК України необхідно вносити зміни. А саме розробити механізми для забезпечення участі у виборах тих громадян, які вимушено переміщені в різні регіони України, так й тих хто виїхав за кордон, а також не слід забувати й про тих, хто втратив своє житло, а відповідно і місце реєстрації.

Щодо військових, то розробка голосування для них на майбутніх виборах вимагає адаптації виборчого законодавства до спеціальних умов, що виникають через їхню службу та можливе перебування в зоні бойових дій. Важливо забезпечити військовослужбовцям рівний доступ до виборчого процесу та гарантувати їхні виборчі права незалежно від місця їхнього

перебування. Це сприятиме демократичності виборів та зміцненню довіри до виборчої системи в цілому.

Громадян України, які знаходились на тимчасово окупованих територіях, необхідно більш ретельно підготувати до виборчого процесу, а також приміщення в яких будуть виборчі дільниці. Через те, що є такі хто на початку війни у 2014 році були ще дітьми, а зараз вже ті хто достиг правом брати участь у виборах, то треба з цими людьми провести окрему роботу, бо те що їм викладали у школі та що казали по телевізору дуже програмує людину.

Виборчі процеси в Україні регулюються Конституцією України, Виборчим кодексом України, законами "Про Центральну виборчу комісію" [82], "Про Державний реєстр виборців" [56] та іншими нормативно-правовими актами. Наразі законодавство визначає, що вибори та референдуми проводяться шляхом використання паперових бюлетенів. Такий метод передбачає створення територіальних округів, виборчих дільниць, виборчих комісій, регулярне оновлення та перевірку списків виборців, підготовку приміщень для голосування, підрахунок голосів, організацію повторних виборів та вирішення юридичних спорів. Крім того, традиційна система голосування є дуже витратною та вимагає залучення значної кількості людей для підготовки та проведення виборів, а також для обробки інформації на етапі голосування.

У сучасному світі відкрите питання щодо сервісної держави, в науковій статті науковця Кононенко В. В. Реалізація концепції сервісної держави як інструмент підвищення ефективності публічного управління викладено думку, що «реалізація концепції сервісної держави та модернізації інститутів публічної влади у цьому контексті не може обійтися без інноваційних електронних технологій, які з одного боку роблять процес надання послуг прозорим, підзвітним громадянському суспільству, ефективним, результативним, з іншого - допомагають зовсім нейтралізувати або

принаймні знизити супутні проблеми публічного управління в Україні: корупцію та бюрократизм.» [31]

З огляду на успішні практики сучасних країн світу, слід розглянути можливість альтернативних способів голосування. Це може бути поштове голосування або електронне голосування.

У науковій статті Курашова О. К. «Особливості правового регулювання застосування електронних та інших інноваційних технологій у виборчому процесі в Україні» викладено думку, що «Електронне голосування розглядають не тільки як фіксацію волі народу із використанням електронних технологій, а і як процес прийняття політично, юридично та соціально значущих для держави та суспільства рішень за допомогою процедури виборів. Отже, електронне голосування слід розглядати й в матеріальному (змістовному) аспекті, тобто як процес прийняття важливих суспільно-політичних рішень, і у формальному – як процес фіксації волевиявлення виборців із використанням електронних технологій» [35, с.44].

В Україні вже досить тривалий час обговорюється можливість використання електронних виборів та намагались його реалізувати на практиці. У 2011 році зареєстровано законопроект №8656 «Про концепцію запровадження системи електронного голосування» [64]. Попри на важливість питання, на пленарному засіданні було вирішено відхилити зазначений проект. Оскільки у ньому пропонувалося запровадити систему електронного голосування в Україні, надавши їй статус закону, однак його положення не відповідали вимогам, які висуваються до законодавчих актів, оскільки не містили нормативних приписів.

Наступною спробою впровадження електронного голосування в Україні була реєстрація законопроекту 06 березня 2019 року №10129 «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення виборчих прав громадян України шляхом запровадження на виборах голосування поштою та інтернет-голосування» [51].

На думку науковця Курашова О. К., щодо вище зазначено законопроекту «Пояснювальна записка, серед іншого, містила обґрунтування, що конституційним може бути визначний тільки такий механізм організації проведення виборів, який гарантує дотримання принципів загального і рівного виборчого права при таємному голосуванні та забезпечую свободу волевиявлення виборців. Особливою уваги потребує забезпечення належного правового регулювання процедури голосування виборців. Які в день голосування не можуть з'явитися на виборчі дільниці. Проте в чинному виборчому законодавстві такий механізм відсутній. Указаний проект також було відхилено. При цьому міжнародний досвід демонструє достатню увагу до питання правової регламентації електронного голосування» [35, с. 44].

Наразі Центральна виборча комісія України, враховуючи виборче законодавство, розробляє план заходів щодо створення Єдиної автоматизованої інформаційно-аналітичної системи Центральної виборчої комісії, яка має мету об'єднати автоматизовані інформаційні системи та забезпечити єдину платформу й засоби її подальшого розвитку. Постановою Центральної виборчої комісії №477 від 29.10.2021 року «Про схвалення Концепції створення Єдиної автоматизованої інформаційно-аналітичної системи Центральної виборчої комісії» [80], у якій передбачено, що для розбудови демократичного суспільства необхідно реалізувати чесні та прозорі виборчі процеси.

На нашу думку, електронне голосування може стати одним з головних та пріоритетних питань та цілей, які потребують якнайшвидшого вирішення. Але необхідно зробити цю систему голосування прозорою, чесною та захищеною від інформаційних атак. І надалі це стане особливо актуальним для людей, які виїхали за кордон, внутрішньо переміщених осіб або людей з обмеженими можливостями. Але для цього необхідно створити нормативно-правові акти, що будуть регулювати процедури альтернативного голосування і важливо забезпечуючи його безпеку і прозорість.

У післявоєнний час особливо важливо для всього населення України забезпечити безпеку, як для виборців, так й для місць де ці вибори будуть проходити, включаючи всі виборчі дільниці. Це необхідно передбачити в законодавстві, а саме розширити заходи з охорони громадського порядку на виборчих дільницях під час виборчого процесу так і в день голосування. Важливим також є захист від кібератак і фальсифікацій, це у випадку запровадження електронного голосування. Все це необхідно закріпити у ВК України.

Ще одне дуже важливе й актуальне питання яке необхідно вирішити, а саме відновлення виборчих списків. Необхідно розробити законодавчі механізми для оперативного оновлення виборчих списків, включаючи можливість реєстрації на новому місці проживання або дистанційну реєстрацію для тих хто перебуває за кордоном.

В ст. 8 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» чітко зазначено, що «внутрішньо переміщена особа реалізує своє право голосу на виборах Президента України, народних депутатів України, місцевих виборах та референдумах у порядку, встановленому законом» [59].

Громадяни України, які переміщені всередині країни, на нашу думку, на загальнодержавних виборах повинні мати право віддати голоси на дільниці, яка іде за місцем реєстрації внутрішньо переміщеної особи. Але для цього необхідно розширити чинне законодавство України додавши туди право голосу внутрішньо переміщеної особи з довідкою.

Наприклад, на сьогодні внутрішньо переміщені особи Грузії беруть участь у президентських, парламентських та місцевих виборах у загальному порядку згідно з їх фактичним місцем проживання відповідно до Виборчого кодексу Грузії 2011 року. У день голосування на виборчій дільниці внутрішні переселенці повинні разом з документом, що посвідчує особу, також надати довідку про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи [16, с. 16].

Для України, як демократичної держави, пріоритетним завданням є забезпечення можливості участі у президентських, парламентських та місцевих виборах внутрішньо переміщеним особам.

Не обійтись і від регулювання діяльності політичних партій, а саме у контексті відбудови країни після війни, а саме законодавство має врахувати можливі зміни в політичній ситуації. Це може включати нові вимоги до політичних партій щодо їх діяльності, кількості, фінансування та представництва в умовах післявоєнної відбудови країни.

Не менш важливим є інформаційна компанія щодо підвищення обізнаності виборців. На законодавчому рівні необхідно передбачити проведення масштабних інформаційних компаній для інформування виборців про їхні права, можливості участі у виборах та нові механізми голосування.

Отже, після закінчення війни необхідно внести зміни у ВК України, щоб врахувати нові виклики та умови, які виникли внаслідок бойових дій та переміщення населення. Необхідно адаптувати виборче законодавство до нових умов, щоб забезпечити участь усіх громадян у виборах, незалежно від їхнього місця проживання чи соціального статусу. Такі зміни сприятимуть відновленню демократичних принципів в Україні та зміцненню довіри громадян до виборчого процесу.

3.4 Підвищення ефективності виборчого процесу

Прийняття ВК України стало безсумнівно позитивною зміною в організації та регулюванні виборчого процесу в Україні. Однак, негативним аспектом є те, що Венеціанська комісія у 2002 році встановила правило, згідно з яким зміни у виборче законодавство не можна вносити менш ніж за рік до виборів, у той час, як в Україні місцеві вибори відбулися 25 жовтня 2020 року. Основні зміни в законодавстві після прийняття Виборчого кодексу стосувалися ідентифікації кандидатів під час голосування, що включало запровадження пропорційної системи з відкритими списками. Однак,

враховуючи повномасштабне вторгнення в Україну країною агресором, європейський курс розвитку України та необхідність дотримання міжнародних правових стандартів, управління виборчим процесом потребує подальшого вдосконалення.

Вдосконалення виборчого процесу з метою підвищення його ефективності є важливим завданням для зміцнення демократичних інституцій та забезпечення справедливості виборів в Україні. В умовах змін у суспільстві, технологічного розвитку та викликів, які виникають у сфері безпеки та довіри до виборчого процесу. Перш за все розглянемо необхідність удосконалення нормативно-правового забезпечення організації та проведення виборчого процесу.

Удосконалення нормативно-правового забезпечення організації та проведення виборчого процесу є ключовим аспектом забезпечення справедливих, прозорих та демократичних виборів. У сучасних умовах, особливо враховуючи військові, соціальні та політичні виклики, важливо переглянути й вдосконалити законодавчі норми, щоб виборчий процес відповідав міжнародним стандартам і забезпечував реалізацію прав громадян України.

До основного необхідно віднести адаптацію виборчого законодавства України до міжнародних стандартів. А саме виконання рекомендацій таких організацій, як Венеціанська комісія, Рада Європи та ОБСЄ, для забезпечення відповідності виборчого процесу до міжнародних норм.

Враховуючи курс України до ЄС необхідно наближати виборче законодавство до їх стандартів, зокрема щодо прозорості виборчого процесу та захисту прав виборців.

Дотримання принципу чесних виборів забезпечує рівні правові умови для всіх учасників виборчого процесу. На чесних виборах процес організовується неупередженими виборними органами, які працюють відкрито та прозоро під ефективним контролем громадськості та міжнародних організацій, з оперативним реагуванням на скарги, щодо

порушень виборчих прав і свобод громадян, політичних партій тощо. Кожен кандидат та громадянин України також має право звернутися до міжнародних судових інстанцій для захисту та відновлення своїх виборчих прав і свобод, які закріплені нормами міжнародного права.

Для проведення післявоєнних виборів необхідно внести корективи до законодавства для їх якісного проведення. Тому на нашу думку необхідно для вирішення та налагодження виборчого процесу залучати політиків, суддів, представників Центральної виборчої комісії України та науковців.

Зниження витрат на проведення виборів є необхідним та обов'язковим. Ефективно планувати виборчий процес, включаючи організацію дільниць та закупівлю матеріалів, це допоможе зменшити витрати на проведення виборів. Важливо забезпечити оптимальний розподіл ресурсів, щоб уникнути надмірних витрат, після закінчення війни це дуже актуальним.

Важливим є голосування для людей з обмеженими можливостями. А під час війни на жаль таких людей стало в рази більше. Важливо забезпечити доступ до виборчого процесу для людей з інвалідністю, включаючи адаптовані приміщення на дільницях, доступ до інформації у зручному форматі та можливість дистанційного голосування.

Необхідно забезпечити умови для голосування громадянам, які перебувають за межами країни та внутрішньо переміщенні особи, це сприятиме більшій активності виборців та забезпеченню їхніх конституційних прав. Можливо необхідно впроваджувати мобільні пересувні виборчі дільниця в місцях великого скупчення внутрішньо переміщених осіб.

Важливо регулярно переглядати та оновлювати ВК України, щоб він відповідав сучасним реаліям та викликам. Це може стосуватися регулювання нових технологій, правил голосування для окремих груп виборців або врегулювання спірних питань, які виникають у процесі виборів.

Створення механізмів швидкого розгляду скарг. Важливо розробити прозорі механізми для швидкого розгляду скарг на порушення виборчого процесу, щоб забезпечити оперативну реакцію на проблеми її вирішення.

Беручи до уваги воєнні та суспільні виклики теперішнього становища, вважаємо, що найбільш сучасним та перспективним після адаптації нормативно-правової бази організації виборчого процесу до міжнародних стандартів, є переведення процесу вибору в режим онлайн.

Впровадження електронних систем голосування може значно спростити процес участі у виборах, особливо для тих, хто не може бути присутнім на виборчій дільниці. Це може бути, як голосування через Інтернет, так і використання електронних терміналів на дільницях. Такий підхід вже успішно використовується в Естонії та кількох інших країнах, які ми розглядали у кваліфікаційній роботі.

Використання сучасних електронних реєстрів для ведення списків виборців допоможе уникнути помилок, зменшити кількість залучених членів комісій, забезпечити оперативне оновлення даних та знизити ризик дублювання чи фальсифікацій. А з тим, що нам необхідно повністю відновлювати списки виборців на сході та півдні нашої країни, то використання електронного реєстру значно полегшить цю роботу. Також необхідно буде навести лад з реєстрами на деокупованих територіях. Людей які не є нашими громадянами і які знаходяться без поважних на то причин і підстав потребують швидкої депортації.

На нашу думку, необхідно почати використовувати електронні сканери для підрахунку бюлетенів, це може значно пришвидшити процес та знизити ймовірність людських помилок. Цифрові рішення можуть зменшити необхідність у великій кількості паперових бюлетенів та супровідної документації, що знижує витрати на друк та логістику.

Якщо впроваджуються електронні рішення, необхідно розробити законодавчі акти, в яких буде розробленим механізми для захисту від кібератак та несанкціонованого втручання у виборчий процес.

Щодо підвищення виборчої активності громадян України, то необхідно якомога більше залучувати молодь та підвищувати їх зацікавленість до виборчого процесу. Залучення молоді до виборчого процесу є важливим

елементом формування демократичного суспільства. Активна участь молодих людей у виборах сприяє підвищенню їх політичної свідомості, розумінню суспільних процесів і відповідальності за майбутнє своєї країни. Для заохочення молоді до участі у виборах необхідно проводити інформаційні кампанії, освітні програми, дебати, що пояснюють важливість голосування та вплив кожного голосу на розвиток держави та прислухатися до їх думок з приводу нормативно-правового забезпечення виборів в Україні. Це також сприяє формуванню молодого покоління як активних громадян, які здатні захищати свої права та впливати на політичні процеси.

ВИСНОВКИ ДО 3 РОЗДІЛУ

Аналізуючи зарубіжний досвід удосконалення виборчого законодавства можна сказати про важливість постійного вдосконалення виборчих систем для забезпечення демократичних стандартів та прозорості виборчих процесів. У багатьох країнах впровадження сучасних технологій, таких як електронне голосування, поштове голосування, підвищення прозорості та автоматизована обробка даних, сприяє підвищенню ефективності виборчих процесів і зменшенню ризиків фальсифікацій.

Таким чином, світовий досвід удосконалення виборчого законодавства може стати корисним орієнтиром для реформування виборчих систем в Україні, зокрема шляхом підвищення прозорості процесів, використання технологій та забезпечення рівних умов для всіх учасників виборчого процесу.

Проведення виборів після війни є складним та багатоаспектним процесом, який вимагає ретельної підготовки та необхідності врахування специфічних умов післявоєнного періоду. Основними викликами є відновлення довіри до виборчих інституцій, забезпечення безпеки виборців, членів комісій та кандидатів, а також гарантування вільного доступу до

виборчих процесів у всіх регіонах України, зокрема в тих, які постраждали від бойових дій.

Успішне проведення післявоєнних виборів потребує залучення міжнародних організацій для забезпечення належного моніторингу, а також надання технічної та фінансової допомоги. Важливим є створення умов для можливості безпечного голосування внутрішньо переміщених осіб та тих хто виїхав за кордон.

Вибори у після воєнний період мають значний психологічний аспект, адже вони символізують повернення до нормального політичного життя та можливості ви будови майбутнього держави на основі демократичних принципів. Важливо проводити інформаційні компанії для підвищення довіри громадян, та особливо молоді до виборчого процесу та їхньої ролі у відновленні країни.

Підготовка законодавчої бази України для проведення виборів після війни є комплексним процесом, яка потребує врахування різних аспектів повоєнної реальності. Вона повинна бути гнучкою, легкою для втілення та забезпечувати рівний доступ до виборчого процесу для всіх громадян. Важливим буде використання технологій, що сприяють проведенню виборів в умовах відновлення країни, а також забезпечення їх прозорості, безпеки та довіри з боку суспільства.

Загалом, складні вибори після закінчення війни є не лише технічним завданням, але й важливим політичним та соціальним процесом, що може стати фундаментом для відновлення демократії та зміцнення соціальної згуртованості.

Вдосконалення виборчого процесу в Україні є багатогранним завданням, яке потребує комплексного підходу, поєднуючи новітні технології, прозорість, доступність для всіх громадян та належне юридичне регулювання. Це сприятиме зміцненню демократичних інститутів та забезпечить проведення чесних й прозорих виборів.

ВИСНОВКИ

У кваліфікаційній роботі зазначені актуальні науково та практично значущі проблеми організаційно-правового забезпечення виборчого процесу в Україні.

Виділені основні пропозиції, що визначають наукову значущість та новизну кваліфікаційної роботи на тему «Організаційно-правове забезпечення виборів в Україні».

У будь-якому демократичному суспільстві вибори є невід'ємним інститутом, що відіграє вагомий роль у соціально-політичному житті держави. Вони виступають механізмом, за допомогою якого здійснюється формування та оновлення політичної еліти кожної цивілізованої держави світу. На основі розглянутих наукових джерел та проведеного аналізу, зроблено висновок, що термін вибори трактується як певний процес, за допомогою якого громадяни обирають представників влади для розв'язання певних питань, приймання рішень для підвищення рівня життя громадян. А сама організація виборів – це складний та багатоетапний процес, який охоплює суспільно-політичне життя усієї країни. В роботі виділені особливості виборчого процесу в Україні, а саме можливе використання, як пропорційної, так і мажоритарної виборчих систем, можливість позачергових виборів, наявність ЦВК, як головного органу виборчого процесу, який забезпечує організацію, координацію та контроль за проведенням виборів.

Процес організації виборів в Україні складений з кількох етапів, але слід зауважити, що етапи відбуваються в певній послідовності та відрізняються залежно від типу виборів. В роботі виділені шість основних на наш погляд етапів, а саме: формування виборчих дільниць і округів; висування і реєстрація кандидатів; передвиборча агітація; утворення виборчих комісій; складання, перевірка та уточнення списків виборців; етап голосування, підрахунок голосів та визначення переможців. Зроблено

висновок, що всі зазначені етапи тісно взаємодіють між собою, забезпечуючи проведення чесних і справедливих виборів на всій території України.

Розглянуто систему територіальної організації виборів та виборчих комісій України, вона базується на просторовому аспекті з поділом на виборчі округи та дільниці. Головною виборчою комісією в Україні є ЦВК, а територіальні комісії відповідають за організацію виборів на місцевому рівні. Особливостями є представництво політичних сил у їхньому складі, обрання Голови та заступника Голови шляхом голосування, а також доступність про їх діяльність. Члени виборчих комісій мають право брати участь у підготовці та проведенні виборів без будь-яких перешкод і тиску, що сприяє прозорості та неупередженості виборчого процесу.

Проаналізовані місцеві вибори, які проходили 25 жовтня 2020 року за новим ВК України, який набрав чинності 1 січня 2020 року та вніс низку змін та нововведень, що мали на меті покращення виборчого процесу. Встановлено, що вони мали важливе значення з кількох причин, зокрема через зміни в законодавстві, політичні тенденції та загальну ситуацію в Україні. Хоча необхідно зазначити, що на виборах була рекордно мала явка виборців, лише близько 37% виборців віддали свої голоси. Основними факторами були пандемія COVID-19, низька довіра до політиків, недостатня інформованість та складність виборчого бюлетеня. Загалом ВК України об'єднав різні нормативні акти, що спростило процеси регулювання виборів.

Пропорційна виборча система з відкритими списками на місцевих виборах в Україні у 2020 році мала ряд особливостей. Зокрема, це полягає в посиленні впливу виборців на вибір кандидатів, збільшенні їх відповідальності перед виборцями та підвищення конкуренції серед кандидатів у межах партії. Однак, водночас вона створила нові виклики для виборців та політичних сил, що потребує подальшого вдосконалення процедур та інформаційного роз'яснення учасникам виборчого процесу.

Центральна виборча комісія забезпечує безперервність та стабільність виборчого процесу в Україні. Функціонування комісії не обмежується

періодом проведення виборів, що дозволяє організовувати та завчасно готувати підготовчі заходи та вдосконалювати виборчу систему. Також на неї покладені повноваження координації роботи окружних та дільничних виборчих комісій. Вона несе відповідальність за управління всіма етапами виборчого процесу та виконує свої обов'язки згідно з законами України. З часом комісія поступово підвищує свій рівень професіоналізму та співпрацює з міжнародними організаціями та країнами партнерами для обміну досвідом та вирішені нагальних проблем.

Розкриті особливості зарубіжного досвіду удосконалення виборчого законодавства, який демонструє важливість систематичного вдосконалення виборчих процедур з метою забезпечення демократичних принципів та прозорості. У багатьох країнах впроваджуються технологічні інновації, що спрощують процедуру голосування та забезпечують точність підрахунку голосів, як, наприклад, електронне голосування або поштове голосування. Важливим напрямом удосконалення є також підвищення рівня інклюзивності виборчого процесу, що дає змогу забезпечити участь у виборах всіх категорій населення, включаючи громадян з обмеженими можливостями та тих, хто проживає за кордоном. Крім того, зарубіжний досвід свідчить про важливість посилення контролю за фінансуванням виборчих кампаній для запобігання зловживанням і корупції. Встановлено, що успішна імплементація таких заходів сприяє підвищенню довіри громадян до виборчої системи та забезпечує більш справедливе представництво інтересів громадян. Цей досвід може бути корисним для України, адже адаптація найкращих практик до національних умов здатна покращити якість проведення виборів, підвищити їхню прозорість та зміцнити демократичні інститути.

У кваліфікаційній роботі визначені передумови проведення післявоєнних виборів. Однією з головних передумов проведення виборів у пост воєнний період є забезпечення безпеки на всій території України. Для реалізації вільного волевиявлення необхідно гарантувати безпеку

громадянам які будуть віддавати свої голоси, а також членам виборчих комісій.

Внаслідок війни багато громадян перемістились в інші регіони або покинули Україну. Для проведення виборів необхідно створити умови для участі їх у голосуванні, зокрема через впровадження механізмів реєстрації та забезпечення можливості голосування за новими місцями проживання.

Війна значно вплинула на довіру громадян до державних інституцій. Перед проведення виборів в Україні необхідно забезпечити прозорість, відкритість та неупередженість процесу, що сприятиме відновленню довіри громадян до виборів.

Потрібно переглянути законодавство в галузі виборчого права у напрямі визначення підстав, організації, строків призначення й проведення виборів у післявоєнний період. Необхідно вносити зміни в нормативно-правові акти, а саме у Закони України «Про правовий режим воєнного стану» [74], «Про місцеве самоврядування в Україні» [66], «Про військово-цивільні адміністрації» [50], «Виборчий кодекс України» [8] тощо. Це стане важливим кроком на шляху до відбудови держави та встановлення стабільної влади в Україні.

Запропоновано удосконалення законодавчої бази нормативно-правовим та організаційно технічним напрямом для проведення виборів після війни. На законодавчому рівні необхідно внести дієві механізми для забезпечення участі у виборчому процесі вимушено переміщених громадян України та тих громадян, які виїхали за кордон. Слід організувати виїзні дільниці в місцях скупчення цих категорій громадян.

Доповнення законодавства можливістю безпечного голосування військовим за місцем служби, без їх скупчення, задля їх безпеки.

Організаційно-технічним напрямом удосконалення є розробка дієвого законопроекту, щодо можливості електронного голосування в Україні с подальшим розглядом і ухваленням проекту закону. Електронне голосування повинно підвищити загальну активність виборців, зокрема це спростить

голосування для людей з обмеженими можливостями, яких на жаль під час війни стало в рази більше, автоматизація підрахунку голосів знизить ризик фальсифікацій, збільшить довіру виборців до результатів, а також зменшить витрати на друк бюлетенів. Але є й недоліки електронного голосування, а саме можливість кібератак на адміністративні виборчі сервери, тому необхідно забезпечити ідентифікацію громадян для права голосу.

Ефективне вдосконалення виборчого процесу в Україні є основним елементом розвитку демократичних інститутів та забезпечення стабільності. Для досягнення цієї мети необхідно сконцентруватися на кількох головних аспектах. По-перше, впровадження сучасних технологій, таких як електронне голосування або електронних терміналів на дільницях, це сприятиме підвищенню доступності та полегшенню процесу для виборців та членів комісій. По-друге, забезпечення прозорості на всіх етапах виборчого процесу, включаючи реєстрацію, підрахунок голосів та оголошення переможців. Оновлення виборчого законодавства, з акцентом на усунення прогалин та недоліків, це сприятиме легітимності процесу. Впровадження тотального контролю за фінансовими витратами виборчого процесу з залученням різних інституцій і направлень держави.

Оновлення списків виборців, особливо це стосується сходу й півдня України із залученням сучасних технологій для полегшення важкої задачі. А в майбутньому необхідно оновити весь реєстр виборців.

Залучення міжнародних спостерігачів та активна просвітницька діяльність молоді щодо прав виборців й правил голосування, створити умови для чесних та справедливих виборів. Після закінчення війни, системне вдосконалення виборчого процесу в Україні стане необхідним кроком на шляху до зміцнення демократичних цінностей, підвищення активності громадян та забезпечення справедливого представництва їх інтересів у владі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Economist Intelligence Unit [<https://www.eiu.com/n/>]
2. Reilly B., Andrew E., Reynolds A. Electoral system design: the new international IDEA handbook. Stockholm: *International Institute for Democracy and Electoral Assistance*, 2005. С. 5.
3. Архіпова Є. О., Дмитренко Н. О. Досвід впровадження електронного урядування в Естонії та його імплементація в Україні. *Молодий вчений*. 2015. № 11 (26). С. 148-152. URL : <https://ktpu.kpi.ua/wp-content/uploads/2016/02/arhipova-dmitrenko-2.pdf>
4. Бабка В. Л., Шумило М. М. Велика українська енциклопедія. Тематичний реєстр з напрямку «Юридичні науки» Викладачі. Київ : Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2017. 152 с.
5. Барабаш Ю. Г., Губська А. О., Еллена К., Кобрид В. С., Ковриженко Д. С., Коцюруба О. О., Мохончук Б. С., Романюк П. В., Цуркан М. І., Чорненький В. І. Вирішення виборчих спорів: підручник. Київ : АК-ГРУП, 2023. 416 с.
6. Безпятчук Ж., Євгенєва А., Ковриженко Д., Чебаненко О., Шаповалова К. Вибори в Європейському Союзі. Лабораторія законодавчих ініціатив. Київ, : ФАДА, 2006. 156 с.
7. Ващенко К. О., Корнієнка В. О. Політологія для вчителя : навч. посіб. для студ. Педагогічних ВНЗ Київ : М. П. Драгоманова, 2011. 406 с. (Рекомендовано МОН)
8. Виборчий кодекс України : Закон України від 31.03.2023 №2849-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20>
9. Виборчі системи з відкритими списками: в пошуках оптимальної моделі для України. URL : <https://socialdata.org.ua/wp-content/uploads/2018/04/IFES-Ukraine-Kovryzhenko-et-al-Electoral-Systems-with-Open-Lists-May-2017.pdf>

10. Головатий М. Ф., Антонюк О. В. Політологічний словник. Київ : МАУП, 2005, 792 с. (Рекомендовано МОН).
11. Демченко В. Г. Мажоритарна виборча система: порівняльно-правова характеристика. *Молодий вчений*. 2016. №11 (38). С. 292-295.
12. Додатковий протокол до Європейської хартії місцевого самоврядування про право участі у справах органу місцевого самоврядування. Додатковий протокол ратифіковано із заявою Законом від 02.09.2014 р. №1664-VII. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b49
13. Документ Копенгагенської наради Конференції щодо людського виміру НБСЄ від 29 червня 1990 року. URL : https://ips.ligazakon.net/document/view/MU90356?ed=1990_06_29
14. Електронний журнал «LB.ua дорослий погляд на світ». Як спрацювали «Гендерні квоти» на виборах 2020 до Харківської міської ради [https://lb.ua/blog/observatory_democracy/470709_yak_spratsyuvali_genderni_kvoti.html]
15. Електронний журнал «BBC Україна». 2024 – рік виборів у світі. Де вони надважливі для України [<https://www.bbc.com/ukrainian/articles/cj5gglj2z8jo>]
16. Електронний журнал опора «Виборчі права внутрішньо переміщених осіб : міжнародна практика, можливі варіанти для України та рекомендації» [<https://www.oporaua.org/vybory/mistsevi-vybory-2015/41916-problemni-aspekty-vyboriv-v-ukraini-pohliad-zzovni-ta-zseredyny>]
17. Європейська конвенція з прав людини : Конвенцію ратифіковано Законом України від 17.07.1997 р. №475/97. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
18. Європейський демократичний доробок у галузі виборчого права : матеріали Венеціанської Комісії, Парламентської Асамблеї, Комітету Міністрів, Конгресу місцевих і регіональних влад Ради Європи. 2009. №2. 500 с.

19. Заболотний А. В. Теоретична основа гендерної політики у публічному управлінні. Збірник матеріалів «круглого столу» «Глобальні тенденції та національні особливості публічного управління та адміністрування» 22 грудня 2023 р. Вінниця: ТОВ «Друк», 2024. С. 221-231.
20. Закірова С. Досягнення і втрачені можливості Виборчого кодексу України. *Громадська думка про право творення*. 2020. №1 (186). С. 5-15.
21. Звіт Центральної виборчої комісії 2022.
URL : https://www.cvk.gov.ua/wp-content/uploads/2023/03/Report_2022_web.pdf
22. Звіт Центральної виборчої комісії 2023.
URL : https://www.cvk.gov.ua/wp-content/uploads/2024/03/Zvit-CVK_2023.pdf
23. Климова І. І., Остапенко М. А. *Вибори і виборчі системи : навч. посіб.* Київ : ДП «Видавничий дім «Персонал», 2011. 160 с. (*Рекомендовано МОН*).
24. Ключковський Ю., Венгер В. *Передумови та виклики для організації проведення виборів в Україні у післявоєнний час : дослідження оцінки ситуації.* Київ, 2022. 40 с.
25. Ключковський Ю. Б. *Виборчі системи та українське виборче законодавство : монографія.* Київ : Час Друку, 2011. 132 с.
26. Ключковський Ю. Б. *Правова природа та зміст міжнародних виборчих стандартів. Український часопис конституційного права. Український часопис конституційного права. Серія: Наукові статті.* 2018. №2. С. 27-31. URL : <https://www.constjournal.com/wp-content/uploads/issues/2018-2/pdfs/2-yurii-kliuchkovskiy-pravova-pryroda-zmist-mizhnarodnykh-vyborchikh-standartiv.pdf>
27. *Кодекс адміністративного судочинства : Закон України від 06.07.2005 р. №2747-IV.* URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>

28. Кодекс про адміністративне правопорушення : Закон України від 07.12.1984 р. №8073-Х. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>
29. Кодексу незалежної практики у виборчих справах. URL : https://eos.cartercenter.org/uploads/document_file/path/279/CoE_Venice_Commission_Code_of_Good_Practice_UK.pdf
30. Комітет виборців України. Висновки КВУ за результатами спостереження у день голосування // <http://cvu.org.ua/nodes/view/type:news/slug:den-vyboriv-vysnovky-kvu/>
31. Кононенко В. В. Реалізація концепції сервісної держави як інструмент підвищення ефективності публічного управління викладено думку. Збірник матеріалів «круглого столу» «Глобальні тенденції та національні особливості публічного управління та адміністрування» 22 грудня 2023 р. Вінниця: ТОВ «Друк», 2024. С. 8-14.
32. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
33. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. №2341-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
34. Куйбіда В. С., Білинська М. М., Петроє О. М. та ін. Публічне управління : термінологічний словник. Київ : НАДУ, 2018. 224 с.
35. Курашов О. К. Особливості правового регулювання застосування електронних та інших інноваційних технологій у виборчому процесі в Україні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція.* 2023. № 63. С. 43-46. DOI <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2023.63.27>
36. Лазор О. Д. Лазор О. Я., Юник І.Г. Інституціоналізація патронатної служби в органах публічного управління та адміністрування України. *Держава та регіони. Серія: Публічне управління і адміністрування.* 2024. № 1. С. 92-101. DOI <https://doi.org/10.32782/1813-3401.2024.1.15>

37. Лазор О. Д., Лазор О. Я., Юник І. Г., Шевчук О. І. Гендерна збалансованість в органах публічної влади та публічного управління в Україні. *Дніпропетровський науковий часопис публічного управління, психології і права*. Випуск: 1. 2024. С. 85-94. DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2024.1.14>
38. Лазор О. Я., Лазор О. Д. Адміністративно-територіальна реформа та децентралізація влади в Україні: теоретико-методологічні та правові підходи. *Держава та регіони. Серія: Публічне управління і адміністрування*. 2021. № 4 (74). С. 21-28. DOI <https://doi.org/10.32840/1813-3401.2021.4.3>
39. Марчук М. І., Гудзь Л. В. Місцеві вибори у країнах Європейського Союзу та України: порівняльна характеристика. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2022. № 70. С. 119-123. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.70.16>
40. Місцеві вибори 2020 року в Україні: звіт за підсумками виборів. Міжнародна фундація виборчих систем, 2021 р. URL : <https://ifesukraine.org/wp-content/uploads/2021/02/IFES-Post-Election-Report-2020-Local-Elections-v1-2021-2-17-UKR.pdf>
41. Мостіпан О. М. Теоретичні засади визначення поняття «виборча система». *Вісник Київського нац. університету ім. Т. Шевченка: Серія: Філософія. Політологія*. 2010. № 98. С. 50-53.
42. Мохончук Б. С. *Виборчі системи: порівняльно-правове дослідження* : монографія. Харків : Юрайт, 2021. 304 с.
43. Мохончук Б. С. Виклики для післявоєнних викликів в Україні. *Національна безпека як конституційна цінність: сучасні виклики* : міжнар. наук.-практ. конф. (з нагоди Дня Конституції України, 22 черв. 2023 р. Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, Львів. нац. ун-т ім. І. Франка). Харків, 2023. - С. 102-105.
44. Національна безпека та питання повоєнних виборів у фокусі Діалогу високого рівня III «Добре демократичне врядування в Україні:

- досягнення, виклики та шляхи вперед у післявоєнний період» URL : <https://www.coe.int/uk/web/kyiv/-/national-security-and-post-war-election-related-matters-in-focus-of-high-level-dialogue-iii-good-democratic-governance-in-ukraine-achievements-challenges-and-the-way-forward-in-post-war-period->
45. Нестерович В.Ф. виборче право України : підручн. Київ : Ліра-К, 2017. 493 с. *(Рекомендовано МОН)*.
 46. Офіційний сайт Державної служби статистики України [<https://www.ukrstat.gov.ua/>]
 47. Павленко І. А., Даниляк О. О., Макаров Г. В. Нормативно-правове забезпечення та управління виборчим процесом – оцінка ефективності та рекомендації : *Національний інститут стратегічних досліджень*. 2021. С. 1-14. DOI <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2021.03>
 48. Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів : Закон України від 10.07.2010 р. №2487-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2487-17#Text>
 49. Про вибори Президента України : Закон України від 05.03.1999 р. №474-XIV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/474-14#Text>
 50. Про військово-цивільні адміністрації : Закон України від 03.08.2023 р. №3022-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/141-19>
 51. Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення виборчих прав громадян України шляхом запровадження на виборах голосування поштою та інтернет-голосування : проект Закону України від 06.03.2019 р. №10129. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/JH7TD00A>
 52. Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України з питань оплати праці членів виборчих комісій та осіб, які залучаються до роботи у виборчій комісії : постанова Кабінету Міністрів України від 25.06.2020 р. № 528-2020-п. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/528-2020-%D0%BF#Text>

53. Про внесення змін до Стратегічного плану Центральної виборчої комісії на 2020 – 2025 роки : постанова Центральної виборчої комісії від 05.10.2022 р. №104. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0104359-22#Text>
54. Про всеукраїнський референдум : Закон України від 26.01.2021 р. №1135-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1135-20#Text>
55. Про встановлення карантину та запровадження посилених протиепідемічних заходів на території із значним поширенням гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2 : постанова Кабінету Міністрів України від 22.07.2020 р. №641. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/641-2020-%D0%BF#Text>
56. Про Державний реєстр виборців : Закон України від 22.02.2007 р. №698-V. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/698-16#Text>
57. Про деякі питання діяльності територіальних виборчих комісій, що здійснюють підготовку та проведення місцевих виборів, у період дії воєнного стану : постанова Центральної виборчої комісії від 04.04.2022 р. №67. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0067359-22#Text>
58. Про добровільне об'єднання територіальних громад : Закон України від 05.02.2015 р. №157-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19#Text>
59. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20.10.2014 р. №1706-VII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text>
60. Про запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2: постанова Кабінету Міністрів України від 11.03.2020 р. № 211. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/211-2020-%D0%BF#Text>
61. Про затвердження Указу Президента України «Про продовження строку дії воєнного стану в Україні» : Закон України від 23.07.2024 р. №3891-XI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3891-20#Text>

62. Про затвердження форми та кольору виборчих бюлетенів з виборів депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласних, районних, міських, районних у місті, сільських, селищних рад, сільських, селищних, міських голів : постанова Центральної виборчої комісії від 24.09.2020 р. №295. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0295359-20#Text>
63. Про захист населення від інфекційних хвороб : Закон України від 06.04.2000 р. №1645-111. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1645-14#Text>
64. Про концепцію запровадження системи електронного голосування : проект Закону України від 10.06.2011 р. №8656. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/JF6OG00A>
65. Про межі та перелік районів, міст, селищ і сіл, частини їх територій, тимчасово окупованих у Донецькій та Луганській областях : указ Президента України № 32/2019 від 07.02.2019 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/32/2019#n9>
66. Про місцеве самоврядування : Закон України від 21.05.1997 р. №280/97-ВР. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>
67. Про місцеві вибори : Закон України від 15.07.2015 р. №595-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/595-19#Text>
68. Про неможливість проведення перших виборів депутатів окремих сільських, селищних, міських рад Донецької і Луганської областей та відповідних сільських, селищних, міських голів 25 жовтня 2020 року : постанова Верховної Ради України від 08.08.2020 р. за №161. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0161359-20#Text>
69. Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях : Закон України від 18.01.2018 р. № 2268-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2268-19#Text>

70. Про політичні партії в Україні : Закон України від 05.04.2001 р. №2365-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2365-14#Text>
71. Про Порядок інформування Центральної виборчої комісії про перебіг виборчого процесу місцевих виборів : постанова Центральної виборчої комісії від 25.08.2020 р. №200. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0200359-20#Text>
72. Про Порядок підрахунку голосів виборців на виборчій дільниці та складання протоколу дільничної виборчої комісії про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці з відповідних місцевих виборів, порядок повторного підрахунку голосів виборців на виборчій дільниці : постанова Центральної виборчої комісії від 15.10.2020 р. №386. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0386359-20#Text>
73. Про Порядок утворення, зміни меж та центрів територіальних виборчих округів, що існують на постійній основі, для організації підготовки та проведення загальнодержавних виборів : постанова Центральної виборчої комісії від 20.08.2021 р. №306. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0306359-21#Text>
74. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 р. №389-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19>
75. Про пропозиції щодо вдосконалення законодавства України, спрямовані на забезпечення підготовки та проведення виборів після припинення чи скасування воєнного стану в Україні : постанова Центральної виборчої комісії від 27.09.2022 р. №102. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0102359-22#Text>
76. Про роз'яснення щодо утворення виборчих округів для організації проведення місцевих виборів : постанова Центральної виборчої комісії від 28.08.2020 р. №204. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0204359-20#Text>
77. Про статус депутатів місцевих рад : Закон України від 11.07.2002 р. №93-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/93-15#Text>

78. Про Стратегічне планування Центральної виборчої комісії : постанова Центральної виборчої комісії від 16.01.2020 р. №8. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008359-20#Text>
79. Про Стратегічний план Центральної виборчої комісії на 2020 – 2025 роки : постанова Центральної виборчої комісії від 11.06.2020 р. №102. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0102359-20#Text>
80. Про схвалення Концепції створення Єдиної автоматизованої інформаційно-аналітичної системи Центральної виборчої комісії : постанова Центральної виборчої комісії від 29.10.2021 р. №447. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0447359-21#Text>
81. Про утворення і ліквідацію районів : постанова Верховної Ради України від 17.07.2020 р. №807-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/807-20#Text>
82. Про центральну виборчу комісію : Закон України від 30.06.2004 р. №1932-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-15#Text>
83. Про штатний розпис Центральної виборчої комісії на 2020 рік : постанова Центральної виборчої комісії від 29.02.2020 р. №19. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0019359-20#Text>
84. Протокол «уточнений» Вінницької обласної територіальної комісії про результати виборів депутатів Вінницької обласної Ради від 6 листопада 2015 р. URL : <https://vinrada.gov.ua/opriljudneno-protokol-viboriv-deputativ-vinnickoi-oblasnoi-radi-u-bagatomandatnomu-viborchomu-okruzi.htm>
85. Протокол Вінницької обласної територіальної виборчої комісії про результати виборів депутатів Вінницької обласної Ради в єдиному багатомандатному виборчому окрузі від 06.11.2020 року. URL : <https://vinrada.gov.ua/vinnicka-oblasna-tvk-opriljudnila-rezultati-chergovih-viboriv-deputativ-vinnickoi-oblasnoi-radi.htm>
86. Протокол Одеської обласної територіальної комісії про результати виборів депутатів Одеської обласної Ради від 10.11.2020 року. URL :

http://oblrada.odessa.gov.ua/wpcontent/uploads/Form-10-Nov-2020_compressed.pdf

87. Протокол Одеської обласної територіальної комісії про результати виборів депутатів Одеської обласної Ради 25 жовтня 2015 року. URL : <http://oblrada.odessa.gov.ua/wpcontent/uploads/REZULTATY-VYBORIV-PROTOKOL.pdf>
88. Протокол Харківської обласної територіальної комісії про результати виборів депутатів Харківської обласної Ради 25 жовтня 2020 року. URL : <http://oblrada.kharkov.ua/uploads/docs/election2020/protocolovc.pdf>
89. Резолюція 1755 (2010). Функціонування демократичних інституцій в Україні : Резолюція Парламентської Асамблеї Ради Європи : ухвал. у Страсбурзі (Французька Республіка) 4 жовтня 2010 року. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a19#Text
90. Резолюція Ген. Ас. ООН 217А (XX). Загальна декларація прав людини (10 грудня 1948р.). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
91. Резолюція Ген. Ас. ООН 2200А (XXI) Ст. 7 (1,2), Міжнародний пакт про громадські і політичні права (23 березня 1976 р.). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text
92. Реп'яшник В. О. Виборча система в Україні: сучасний стан та перспективи вдосконалення. *IV заочно-практична конференція. Кримінально-виконавча система України та її роль у розбудові правової і соціальної держави.* 2021. м. Чернігів. С. 151-154.
93. Рибак Н. С. Конституційно-правові засади виборчої системи України : автореферат дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 – концептуальне право; муніципальне право. Київ : НАВСУ, 2013, 19 с.
94. Романюк П. В. Шляхи реформування Центральної виборчої комісії. *Сучасні проблеми конституційно-правової еволюції.* Третя панель. 2016. С. 236-237.
95. Сидоренко, Н., Брагіна, К., Наумик, А. Тоеоретико-прикладний аналіз поняття та сутності виборчого права, виборчої системи та виборчого

- процесу в контексті сучасного публічного управління. *Scientific Collection «InterConf»*. 2024. №198, С. 137–141. URL : <https://archive.interconf.center/index.php/conference-proceeding/article/view/6003>
96. Слінько Л. І., Летнянчин Л. І., Веніславський Ф. В. та ін. Конституційне право : підручник. Харків : Право, 2020, 592 с.
 97. Соціалістична група Рейтинг. Місцеві вибори 2020: аналіз вікової структури виборців // <http://cvu.org.ua/nodes/view/type:news/slug:den-vyboriv-vysnovky-kvu/>
 98. Сурмін Ю. П., Бакуменко В. Д., Михненко А. М. Енциклопедичний словник з державного управління : НАДУ при президентові України, 2010. 820 с.
 99. Українська делегація здійснила візит до Португалії щодо питань післявоєнних виборів та закордонного голосування. URL : <https://www.coe.int/uk/web/kyiv/-/ukrainian-delegation-visits-portugal-to-focus-on-post-war-elections-and-out-of-country-voting>
 100. Укрінформ. 42% виступають за відкриті списки на наступних виборах // <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3405265-42-ukrainciv-vistupaut-za-vidkriti-spiski-na-nastupnih-viborah.html/>
 101. Фернанда Буріл. Пандемія COVID-19 і місцеві вибори 2020 року в Україні. Післявиборчий звіт. Канада, 2020. 25 с.
 102. Чесно. Вимагаємо проводити вибори лише за відкритими списками. Заява ГО та партій // <https://www.chesno.org/post/5058/>
 103. Шаптала Н. К. Конституційне право України: навч. посіб. Дніпропетровськ : ТОВ «ЛізуновПрес», 2012. 472 с.
 104. Шведа Ю. Р. Вибори та виборчі системи. Європейські стандарти та досвід для утвердження в Україні. Львів, 2010. 462 с.
 105. Яцик І. М., Лазор О. Я. Передумови проведення виборів після війни. Збірник матеріалів «круглого столу» «Глобальні тенденції та національні

особливості публічного управління та адміністрування» 22 грудня 2023 р. Вінниця: ТОВ «Друк», 2024. С. 344-349.

106. Яцик І. М., Лазор О. Я., Організаційно-правова основа діяльності Центральної виборчої комісії України під час війни. Збірник матеріалів III Всеукраїнської науково-практичної конференції «Політичні, правові та організаційні проблеми діяльності органів публічної влади та публічних службовців у воєнний та повоєнний період» 21 червня 2024. Вінниця: ТОВ «Друк», 2024. С. 20-24.